

Međuperiod Bizantskog Carstva od kraja makedonske dinastije do Komnenske restauracije (1059.-1084.)

Popović, Marko

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:406377>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-02**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

Marko Popović

**Međuperiod Bizantskog Carstva od kraja
Makedonske dinastije do Komnenske
restauracije (1059.-1084.)**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2019.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

Marko Popović

**Međuperiod Bizantskog Carstva od kraja
Makedonske dinastije do Komnenske
restauracije (1059.-1084.)**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Mijo Korade

Zagreb, 2019.

Sadržaj:

1. Uvod :	
1.1 Općenito o Bizantskom Carstvu i periodu rada.....	1
1.2 Kompozicija rada.....	2
1.3 Izvori za temu.....	3
1.4 Posljedna faza stabilnosti carstva.....	4
2. Kronologija:	
2.1 Nestabilnost unutar carstva.....	6
2.2 Vanjskopolitičko stanje.....	9
2.3 Kraj Makedonaca.....	10
2.4 Prva polovica vladavine dinastije Duka, „stabilnost“ u međuperiodu.....	13
2.5 Vladavina Romana IV. do Manzikerta.....	15
2.6 Bitka kod Manzikerta.....	17
2.7 Drugi dio vladavine dinastije Duka.....	21
2.8 Vladavina Nikefora III. Botanijata do Aleksijeve pobune.....	24
2.9 Aleksije Komnen i Komnenski državni udar.....	25
2.10 Vanjsko stanje početkom 1080-ih.....	27
2.11 Aleksije I. i dinastija Komnena.....	29
2.12 Bitka kod Drača 1081.	30
2.13 Rat s Bohemundom.....	33

2.14	Druga normanska invazija i početak Komnenske restauracije.....	35
3.	O društvenim procesima:	
3.1.	O feudalnom sustavu.....	36
3.2	Posebности bizantskog feudalnog tipa.....	38
3.3	Bizantinci i Turci u Anatoliji.....	40
3.4	Društvo i crkva.....	41
3.5	Odnos povijesti velikih ljudi i inertan sustav.....	44
3.6	O dinastijama i legitimnosti.....	45
4.0	Zaključak.....	48
5.0	Popis literature.....	50

1. Uvod

1.1 Općenito o Bizantskom Carstvu i periodu rada

Bizantsko Carstvo je srednjevjekovni prežitak Rimskog Carstva, te je zbog toga zapravo jedinstven politički entitet, središnji u svojem značaju na cijelom području koje je obilježio, bila to Europa, Azija ili Sjeverna Afrika. Bizant je poseban po tome što je čak i samo ime države zapravo obilježno presezanjima, te se ne može reći da ono nije sporno. Bizant je naime ime koje je tek u 16. stoljeću ušlo u upotrebu za Rimsko Carstvo nakon iscrpnog djela o bizantskoj povijesti njemačkog humanista i povjesničara Jeronima Volfa¹. Država koju mi nazivamo Bizantskim Carstvom se pak tijekom cijelog svojeg postojanja nazivala Rimsko Carstvo, a dominantan narod su bili Romeji, kako su sebe nazivali Grci. Naravno, bilo je podstruja među Grcima, te su se tako i dodatno dijelili opredjeljivali kao pontski Grci, sicilijanski, itd., no ono što bismo grubo mogli prevesti u nacionalni smisao, iako tada nacionalna pripadnost nije postojala u ovom smislu jest svakako romejska pripadnost. Čak se i sama država zove na grčkom: Βασιλεία Ῥωμαίων, odnosno Basileia Rhomaion, dakle Rimsko Carstvo. U periodu koji nas u ovom radu zanima, a to je kulminacija nestabilnosti poslije duge vladavine Makedonaca koja je Bizant vratila na pijedestal kao najsnažniju silu Sredozemlja, a možebitno i cijelog prostora od Europe do Indije. U ovom radu ću obraditi period koji je doveo do Manzikerta, turbulentna dešavanja u glavnom gradu, kako su se ta događanja prenijela na samo carstvo, rivalitet centralne vlasti i velikaša iz provincije, reakciju crkve na nove okolnosti krize, ali i ukratko odnos crkvene hijerarhije i samostana, promjenu strukture rimske vojske koja prolazi kroz ključne faze upravo u ovom trenutku, te posljedice delegiranja obrane obala talijanskim gradovima državama.

Zbog jednostavnosti i jasnoće kada se piše i debatira o Bizantu se gotovo isključivo koristi termin Bizant, kako bi se izbjeglo bilo kakve zabune. No pošto Bizant jest rimski prežitak, te sami Bizantinci zovu sebe Rimljanima to uvijek treba imati na umu². Dakle, iako

¹ Alexander P. KAZHDAN, *Oxford Dictionary of Byzantium*, 1991., New York, 344.

² Helen, antička grčka riječ za Grka u ovom periodu postaje istoznačnica za termin poganin, te je stoga pejorativnog karaktera. S druge strane, riječ Grk polako ulazi u riječnik, iako je u smjeri identifikacije riječ Rimljanin prevladajuća. Suvremeni zapadnjaci stanovnike Bizanta zovu Grcima, dok Turci i Arapi Bizantince smatraju Rimljanima do kraja, otud i naziv Rum za seldžučki sultanat u Anatoliji i kasnije Rumelija za europski dio Turskog Carstva.

smatram kako je Bizant punopravni nasljednik Rimskog Carstva, radi jednostavnosti teksta ću koristiti termine, Bizant, Bizantsko Carstvo i bizantski.

Osim samog kronološkog nabiranja najbitnijih događaja probat ću dati i objašnjenja kako i zašto ti događaji dugoročno utječu na Bizantsko Carstvo. Dakle, probat ću odgovoriti na pitanja feudalizacije u Bizantu, značenja dinastije i kako su suvremenici gledali na istu, prikazati razlike između turskih nomada koji potiskuju Romeje na zapad i samih Romeja, te kakve posljedice ima državna struktura na populaciju, odnosno jeli uopće bilo moguće imati državu bez njenog stanovništva. Ova pitanja su nešto kompleksnija te odgovor na njih nikako nije konačan niti definitivn, već više odraz razmišljanja o posljedicama sraza svjetova i epoha koji je završio promjenama čiji će se odjek čuti pod zidinama Beča u dalekom 17. stoljeću.

Sam predmet rada jest razdoblje od kraja Makedonske dinastije, odnosno uzurpacije Izaka I. Komnena 1057. te cijelo razdoblje u kojem nije bilo jasne vanjske politike niti stabilnosti pa sve do Komnenske restauracije pod Aleksijem I. Komnenom 1084. godine. Iako Aleksije na vlast dolazi ranije, 1081., istjerivanje Normana tek osigurava njegovu vladavinu te se od tog trenutka Bizant oporavlja od krize te ponovno preuzima ulogu hegemon, iako ovaj puta tek regionalnog.

Što se same istraženosti teme tiče, tema jest poprilično istražena, koliko to dozvoljava postojanje izvora naravno. Za ovu temu konkretno srećom postoji cijeli niz izvora. Također je vrlo sretna činjenica i to da je ovo bilo vrijeme nadmetanja raznih grupacija te je više grupacija ostavilo svoja viđenja, što je poprilično korisno jer je stoga moguće dobiti daleko pristraniji prikaz događaja. Pošto je najznačajniji događaj ovog vremena uspon Komnena na vlast, upravo će Aleksijada Ane Komnene biti najvažniji izvor za ovaj rad, no kolizurirati ću i druge, te naravno i literaturu, većinom anglo-američku, pošto sam najviše navikao upravo na istu kroz studiranje te vlastito naginjanje ka engleskom i engleskoj literaturi.

1.2 Kompozicija rada

Rad ću podijeliti na poglavlja kako bi bilo lakše popratiti. Tako je prvi dio uvod u kojem donosim opće podatke o samom radu, izvorima i literaturi, ciljevima rada, te pojašnjavam eventualne prijemore u terminologiji.

Drugo poglavlje rada će biti kronološki prikaz političkih zbivanja u međurazdoblju, odnosno prikaz rasta nestabilnosti te pokušaja pronalazjenja raznih odgovora na istu. Iako ovo

razdoblje ima vrlo velik broj aktera, fokusirat ću se na Aleksija I. Komnena, pošto je on kao figura apsolutno najbitniji u periodu kojim se bavi ovaj rad. Ova stanovita rekonstrukcija će biti temelja u najvećoj mjeri upravo na izvorima gdje je god to moguće, pogotovo u situaciji gdje se izvori razilaze, zbog bogatstva povjesnih izvora.

Treće poglavlje rada biti će razmatranje fenomena koji su bitni kako bi se objasnili događaji iz ovog perioda, te će više predstavljati moja razmišljanja o periodu, procesima koji ga oblikuju te važnosti ovog perioda za daljnji bizantski razvoj od same rekonstrukcije po povjesnoj građi. Ovdje ću pokušati postaviti temelje za objašnjenje koje će slijediti u zaključnom dijelu.

Četvrto poglavlje predstavlja zaključak, odnosno objašnjenje zašto je upravo Aleksije uspio u konsolidaciji države gdje ostali pretendenti nisu. Tu će mi koristiti kao negativni primjeri svi vladari prije njega, te njegov vojnodiplomatski put poslije njih iz drugog poglavlja. Potom ću izvući zaključke povezane s premisama i pojmovima objašnjenima u trećem poglavlju.

1.3 Izvori za temu

Tri su izvora koji se bave ovim periodom, te je sam period dosta detaljno opisan, no postoji stanovit problem. Kao što nam je svima poznato i iz bliže prošlosti, biografije o politički aktivnim osobama su vrlo šakaljiva stvar. Pogotovo je to u slučaju gdje je pismenost privilegija relativno malenog sloja društva, iako znatno viša no u ostatku onovremenog svijeta. No sama pismenost nije dovoljna za ispisati stranice povijesti, jer je trebalo biti i blizu samim događanjima. Tako se nalazimo u situaciji gdje sva tri povjesničara od kojih su nam preostali spisi spadaju u sam vrh elite društva te su neraskidivo vezani uz političku elitu.

Teško je biti objektivan o vremenu u kojem se živi no Mihael Psel(1017./18-1081./96.) je bio visoki dvorjanin dinastije Duka, te je u svojim djelima izričito pristran prema toj dinastiji³. Namjerno preskače bitne negativne događaje njihovih vladavina, dok o pozitivnima piše u znatno većoj mjeri. Za Psela je bitno napomenuti kako on nije bio samo povjesničar ili samo povjesničar i dvorjanin, što samo po sebi, pogotovo u ono doba. No uz to on je i polihistor koji se bavio temama od antičke filozofije do medicine. Pogotovo je okrutna ulogu koju je imao u slamanju Romana, iako o tome ne saznajemo od samoga Psela. Očigledno je stoga da će Psel o Romanu pisati negativno, jer je sam bio u sukobu s njim.

³Charles BERBER i David JENKINS, *Reading Michael Psellos*, 2006., Boston, 5.

S druge pak strane tu je Ana Komnena(1083.-1153./4.)⁴. Ana Komnena je jedna od rijetkih povjesničarki, a njeno djelo Aleksijada nam prenosi događaje iz života Aleksija Komnena od perioda kada započinje svoju karijeru kao general, te njegovo carevanje. Za ovaj rad je bitan prvi dio njenog rada koji opisuje Aleksija kao vještog generala, koji većinom s manjim brojem trupa, nedovoljno sredstava, te često kompozicijski potpuno nabacanim vojskama postiže znatne pobjede za centralnu carsku vlast. U trenutku pisanja rada je bila zaredena kao kaznu za neuspješan pokušaj svrgavanja vlastitog brata s trona te pokušaj instaliranja muža na isti.

Mihael Ataljat(1020./1030.-1083.)⁵ u svom djelu Povijest najdetaljnije opisuje cijeli ovaj period, te gotovo nepristrano pristupa događajima. Iako je član administrativne struje, nije rodbinski vezan uz najvažnije aktere vremena te je stoga gotovo nepristran po pitanju događaja koje opisuje. Njega duboko zabrinjava opći raspad države kojem svjedoči, a ocjene kojima karakterizira svojevremene događaje i danas prevladavaju među modernim povjesničarima zainteresiranim za ovaj period.

Stoga ću ovim dokumentima pristupati oprezno te ih uspoređivati prvenstveno jedne s drugima, a tamo gdje nedostaju točni podaci ili su podjednako dobro objašnjeni događaji u više izvora konzultirati ću i literaturu, no glavni temelj za rad će svakako biti izvori.

1.4 Posljedna faza stabilnosti carstva

Bizantsko Carstvo od početka 9. stoljeća je u konstantnom usponu, zahvaljujući neumornom radu careva Makedonske dinastije. Neki od najpoznatijih bizantskih careva, Konstantin Porfirogenet, Lav VIII. te Bazilije II. Bugaroubojica su pripadnici ove dinastije. Za razliku od Isaurejske dinastije, Makedonci za svoje vladavine nemaju veliku unutarpolitičku šizmu koja prijeti uništenjem zemlje. Arapska navala se također smirila za njihove vladavine, te kasniji vladari Makedonske dinastije čak kreću u povratak izgubljenog teritorija, te muslimanske vladare Sirije, sredozemnih otoka i Sicilije tjeraju u stalnu defanzivu⁶. Pošto je vladavina Makedonaca vrlo duga, preko 2 stoljeća, fokusirati ću se na drugu polovicu njihove vladavine kako bih objasnio uvjete koji su vladali u periodu koji nas zanima. Iako su se u dugoj povijesti Rima brojni izazivači pojavili, te su mnogi oduzeli značajne komade teritorija, niti jedan nije zadesio Rim tolikom žestinom kao Arapi u 7., te na

⁴KAZHDAN, *Oxford Dictionary of Byzantium*, 1142.

⁵Michael ATTAILATES, *The History*, 2012., London, preveli Anthony KALDELLIS i Dimitris KRALLIS, 7.

⁶KAZHDAN, *Oxford Dictionary of Byzantium*, 229.

početku 8. stoljeća. No momentum arapskih osvajanja je u potpunosti izgubljen za vladavine Makedonaca, stoga ne čudi kako je Bizant iz vremena Nikefora, Cimiska i Bazilija II. ratovao daleko više i žešće s jednom drugom skupinom, Bugarima, nego s osvajačima s istoka. Naravno, ratovanja s Arapima je bilo, ali najveće borbe su vođene na teritoriju moderne Grčke, Bugarske i Sjeverne Makedonije, gdje su Bugari gotovo istisnuli Bizantince. U doba stupanja Bazilija II. na tron, Solun, 2. najveći grad imperije je bio pod opsadom, te je osim Soluna i Moreje još samo Tračka u Europi te otoci bila u nedvojbenom grčkom vlasništvu⁷. Ostali dio carstva u Europi je u velikoj mjeri pao u bugarske ruke. U sljedećih 50-ak godina vladavine Bazilija II., on će gotovo bespoštedno ratovati protiv Bugarske, te u potpunosti preokrenuti situaciju dovodeći Bugarsku do potpunog sloma, te će 1018. godine u cijelosti anektirati Bugarsko Carstvo⁸. Na Bliskom Istoku je Bazilije II. osigurao podaništvo Alepa i Edese⁹, te je tako osigurao svoj bok prema silama koje se mogu pojaviti iz unutrašnjosti Zapadne i Srednje Azije. Armeniju je također anektirao, te je time zapravo došao na Kavkaz, gdje su visoke planine činile prirodnu obranu njegova carstva. Pred kraj svoje vladavine, Bazilije je u svim regijama gdje je bio prisutan Bizant dominirao, došavši do prirodnih prepreka, bile one rijeke poput Dunava, planine poput Kavkaza ili Dinarida, Taurusa u Maloj Aziji, odnosno ako je bila pustinja, onda je u njoj postavio lokalne vladare ovisne o Bizantu koji će prvi osjetiti nalet novog neprijatelja. S fiskalne strane, on je ostavio ogromnu količinu novca u blagajni, čak oko 14 miliona nomismata, odnosno oko 90 tona zlata¹⁰¹¹. Jedino na sjevernoj obali Crnog Mora i južnoj Italiji Bazilije nije doveo Bizant u položaj hegemonu, no čak je i tako on uspio kroz savezništva s vikinškom ruskom elitom, a kasnije i samim Rusima uspio osigurati vrlo jaku poziciju Bizantu. Njegova vladavina se stoga može smatrati vrhuncem srednjeg perioda bizantske povijesti.

No iako je njegova vladavina bila izrazito uspješna u većini pogleda, Bazilije II. nije ostavio nasljednika za sobom. Upravo će iz toga proizaći turbulencije i problemi 11. stoljeća. Iako je zapravo upitno koliko se može kriviti vladara za događaje koji su se odvijali 50 godina poslije kraja njegove vladavine. To je vjerojatno odraz upravo gotovo savršenog sređivanja svih pitanja u državu, osim tog, vrlo bitnog pitanja nasljedstva. Sljedećih 5 decenija je određeno time što Bazilije nije postavio nasljednika. Naravno, kandidata za sjest na carski

⁷Catherine HOLMES, *Basil II and the Governance of Empire-976-1025*, 2005., Oxford, 165.

⁸*Isto*, 57.

⁹Warren TREADGOLD, *A History of Byzantine State and Society*, 1997., Stanford, 502.

¹⁰*Isto*, 577.

¹¹Također u istom odlomku W. Treadgold nadodaje kako je Bazilije prestao prikupljati poreze 2 godine prije svoje smrti, te da to nije bio slučaj, carska bi riznica imala dodatnih 8 miliona nomizmi.

tron nikako nije nedostajalo, bilo u državnim udarima, bilo kroz zakulisne igre i ženjenje Bazilijevih nećakinja kako bi se osigurao carski purpur. Ovaj podatak je dosta zanimljiv jer zadnjih 30 godina dinastije Bizantom vladaju carevi koji žene Bazilijeve nećakinje¹², s tim da je do Bazilijeve punoljetnosti Bazilije imao 2 generala regenta¹³, te jednog administratora eunuha koji je skoro postao regent¹⁴. Ovakva situacija je bila gotovo nečuvena u ranom rimsko-bizantskom svijetu, gdje je gotovo u pravilu dinastija ovisila o snažnoj muškoj osobi, no Makedonska dinastija se pokazala kao izuzetak. Počevši upravo s Makedoncima, možemo pratiti sve snažniji prijelaz s principa vladavine najbližeg i najjačeg, koje ipak opstaje u znatnoj mjeri kroz brojne državne udare, no svakako je daleko slabije nego u ranijim periodima, u jedan polufeudalni oblik naslijeđivanja, gdje je carska legitimnost izrazito bitna stavka vladanja.

2. Kronologija

2.1 Nestabilnost unutar carstva

Posebnost predmoderne države jest to što je ona određena u ogromnoj mjeri tehnološkim dostignućima vremena. Tako je recimo u doba apsolutne vladavine jednog čovjeka, što ipak treba uzeti sa zadržkom, ta vlast uistinu bila veća no moć ijedne fizičke osobe vladara današnjice, no u jednom bitnom segmentu opet je bila daleko ograničenija. Komunikacijski gledano, vladar nije mogao doseći svoje subjekte dovoljno efikasno da im prenese pravovremeno svoje zapovjedi, niti da od njih na vrijeme bude obaviješten o problemima koji bi trebali njegovu pozornost¹⁵. Stoga su vladari morali delegirati vrlo bitne funkcije koje su ih mogle stajati vlasti. Bizant stoga cijelo svoje postojanje, koje je usput rečeno preko tisuću godina, donosi brojne preinake i reforme vojnog zapovjedništva, ovisno o situaciji unutar i izvan carstva. Tako Heraklije smanjuje veličinu vojnih jedinica, te odvaja vojnog zapovjednika od civilnog, kako bi smanjio mogućnost pobune¹⁶. To je postigao stvaranjem tema, odnosno lokalnih obrambenih jedinica koje su bile prvenstveno zadužene za brigu o stanju unutar vlastitih granica, te obranu od izvanjske agresije na lokalnom nivou, plus

¹²Michael ANGOLD, *The Byzantine Aristocracy IX-XIII Century*, 1984., 3.

¹³HOLMES, *Basil II and the Governance of Empire-976-1025*, 121.

¹⁴Informaciju o tome kako vlast prelazi u ruke ženika Bazilijevih nećakinja prenose Psel, Skilica i Ataljat u svojim djelima.

¹⁵Kao zanimljivost se ovdje može spomenuti sustav upozoravanja koji je stvoren u Bizantu, a koji je većini poznat iz *Gospodara prstenova*, a to je bio sustav vatri na visovima, gdje je zapravo bilo postavljeno nekoliko plamenika na ogromnoj razdaljini od Sirije do Carigrada, te ukoliko je napadnuta istočna granica carstva, u svega nekoliko sati bi Carigrad bio obaviješten o napadu. Ova metoda obavještanja i brzina prenošenja informacija je inače bila nečuvena u to vrijeme.

¹⁶KAZHDAN, *Oxford Dictionary of Byzantium*, 2034.-2035.

organiziranje neke veće obrambene kampanje preko granica tema, ako za to bude potrebe. No upravo to usitnjavanje tema je bilo izrazito bitno jer je omogućilo lokalnu inicijativu, te je osiguravalo stanovit broj trupa na terenu koje su bile spremne ugrirati ukoliko je to potrebno. No od Heraklijevog doba se promijenilo podosta toga, između ostalog, sve je važnija bila uloga generalnih zapovjednika Istoka i Zapada, odnosno carskih trupa Male Azije i carskih trupa Balkana. Dakle, jedan čovjek je na terenu imao vlast nad ogromnim brojem carskih trupa, što je vrlo lako moglo prerasti u vrlo opasnu pobunu, upravo ono što Heraklije nije želio.

No problem ne staje na tome, naime, u situaciji gdje je rat konstantan, te svakako jedan izrazito bitan segment društva određeni sloj društva se specijalizira upravo za bavljenje ratom. U Bizantu, veliki zemljoposjednici vladaju Anatolijom¹⁷, a njihova moć je tolika da često centralnu politiku drže taocem vlastitih ambicija. Pravo je čudo to što je Bazilije II. slomio ne jednu, već dvije pobune upravo tih plemića koji su često udruženi bili moćniji i od središnje carske vlasti. S obzirom na snagu i ugled koje visoko plemstvo ima u državi, oni su prirodno težili slobodi od carske vlasti, odnosno djelovali su kao centrifugalna sila i stalno su odvlačili moć od centra, Carigrada na svoju periferiju. Naravno da djelovanja velikih plemića nisu bila konzistentna, jer koliko god su vukli moć u smjeri koji je njima pasao, oni su i dalje bili najizgledniji kandidati za careve, barem za one dužeg vijeka, te bi tako u pravilu upravo vojni kandidati bili u najboljoj poziciji, te bi oni nakon dolaska na vlast i najbolje razoružavali ostatak svoga staleža, te ih postavljali na pozicije moći, no isto tako im otupili oštricu za daljnja djelovanja protiv države. U tome je majstor bio upravo Aleksije I. Komnen, koji je središnja osoba ovoga rada. Doduše, bilo je moguće urediti stanje u državi i bez kompromisa s ovim staležom, kao što je to postigao Bazilije II. koji je na bojnopolju slomio moć visokog plemstva, no cijena toga je bila vrlo visoka, te je njegova vladavina umalo završila prije no što je zapravo i počela. Njegova regulativa je bila bez presedana, a zakone koje je uveo se neće ponovno uvesti u nekom smislu do Francuske Revolucije¹⁸. Naime, Bizant je bio poseban po tome što je carstvo vođeno na papiru, odnosno gotovo sve je popisivano unutar carstva. To je znatno olakšavalo skupljanje poreza. Porez se skupljao po sistemu svako selo ili skupina sela je dužna platiti toliko i toliko. Ukoliko iz kojeg god razloga to selo to nije u stanju, magnat kojem to selo pripada će platiti razliku koju selo nije u stanju platiti¹⁹. Naravno da je ovdje

¹⁷ANGOLD, *The Byzantine Aristocracy IX-XIII Century*, 3.

¹⁸HOLMES, *Basil II and the Governance of Empire-976-1025*, 21.

¹⁹Isto, 21.

upitno koliko je to bilo provedivo, jer bi to značilo suprostavljanje sela magnatu, no činjenica jest da je zakon kao takav postojao.

Druga struja koja je bitna u ovom smislu nestabilnosti jest centralna administrativna struja. Dok je vojska težila dominaciji u provincijama, učenjaci, svećenstvo i interesne grupe Carigrada su težile dominaciji prvenstveno nad glavnim gradom, ali i široj dominaciji nad državom, te je tu često dolazilo do značajnih sporova²⁰. Bazilije Lekapen centralna figura ranog Bazilijevaranog vladanja je spadao u administrativnu frakciju je najbolji primjer djelovanja administrativne frakcije²¹. Gdje bi provincijski generali s vojskom jurišali na glavni grad, administracija je više naginjala tihim asasinacijama političkih protivnika, trovanju i generalno urotama kako bi stupili na tron. Bez potpore vojske, njihove su vladavine u pravilu bile nestabilnije te administrativna frakcija nije stvarala velike i slavne dinastije.

Doduše, stabilan car je morao biti u dobrim odnosima s obje frakcije ako je mislio vladati, no teška i stabilna moć vojske je svakako bila bitnija u burnim vremenima srednjeg vijeka od potpore administrativnog aparata, koji koliko god moćan bio, nije mogao samog sebe obraniti od nasrtaja vojske. No u periodu do Manzikerta, uslijed snažnog razilaženja unutar provincijske aristokracije dolazi do jače uloge administrativne struje²².

Dug period relativnog mira, odnosno od slamanja Bugarske niti jedan protivnik nije bio u položaju za napad na središte, carstvo i njegovi vođe su zaboravili opasnosti ranog 11. stoljeća, te se može reći kako su „spustili gard“ u nezgodnom trenutku. No Seldžuci nisu bili u boljem položaju za napasti na srce carstva od tolikih napadača od ranije, već je prije stvar u tome da je od uništenja Bugarske te umirenja centralnih zemalja Bizanta stvoreno uvjerenje kako je Bizant u potpunosti siguran od bilo kakvih neprijatelja. Uistinu, bio je siguran dok je imao jaku vojsku koja je mogla u samo 2 tjedna prijeći prostor od Carigrada do Alepa i poraziti Arape, no ta vremena su prošla²³. Velike vojske su raspuštene, te je carstvo prešlo na sustav manjih plaćeničkih vojski koje su osim toga što i nisu bile jeftinije od ratnika seljaka iz vremena makedonske dinastije uz to bili i skloniji suradnji s neprijateljem, a izrazito neskloni ugrožavanju samih sebe za državu za koju zapravo i nisu bili vezani.

²⁰ANGOLD, *The Byzantine Aristocracy IX-XIII Century*, 3.

²¹HOLMES, *Basil II and the Governance of Empire-976-1025*, 457.

²²Michael PSELLOS, *Chronographia*, Internet Medieval Source Book, uredio Paul Hallsal, 1991., 93.

²³HOLMES, *Basil II and the Governance of Empire-976-1025*, 194.

2.2 Vanjskopolitičko stanje

Na istočnoj granici Rima jačaju Turci, koji u potpunosti zauzimaju Perziju, te iz nje planiraju daljnja osvajanja Bliskog Istoka, no ne u smjeru Male Azije i Bizanta već Egipta. Turci su mač sunitskog islama u ovom vremenu, te svoj vjerski žar ostvaruju žustrom borbom protiv šijitskih nevjernika koji drže Egipat. Turci osvajanje Egipta doživljavaju dakle kao gotovo Božju misiju, no to je samo jedna dimenzija stanja stvari. Uz interese seldžučke države postoje i interesi manjih turskih lokalnih vladara. Iako su i oni vrlo pobožni i kao i većina konvertira nastoje i sebi i svijetu dokazati superiornost svoje pozicije, oni ipak ratuju i za nešto svjetovnije ciljeve, posebno je tu bitan plijen od pljačke. Upravo će ovi upadi i rezultirati sukobom glavnih vojski obaju carstava.

U ovo burno vrijeme za Bizant, njegovi susjedi naravno ne miruju. Iako je Bugarska, kao egzistencijalna prijetnja po Bizant ugušena 1017. godine, te je svedena na provincijski status Bizantu ne manjka novih protivnika. Mađari formiraju svoje kraljevstvo na sjeveru, koje taktikama ratovanja podsjeća na svog avarskog prethodnika. Nomadski narodi i dalje ciljaju na širenje unutar samog carstva, u 1070-im i 80-im to su Pečenezi i Kumani, koji dolaze do pred vrata samog Carigrada²⁴. U Italiji Normani poražavaju i Bizantince i Arape te do 1070-ih²⁵ stvaraju vlastito kraljevstvo na jugu Italije odakle se fokusiraju na bizantsku Albaniju i Epir, te dalje na istok u plodni prostor Tesalije. Tako zapravo preuzimaju ulogu Bugarske, te je čak i središnji europski dio carstva ponovno ugrožen pred sam kraj 11. stoljeća.

U principu, tokom 1070-ih i 1080-ih Bizant je okružen rivalima na svim frontovima, no to ne znači da je to bio jedinstven neprijateljski front. Kao i u mnogim situacijama prije, Romeji kao i njihovi preci Rimljani, koriste brojne rivale jedne protiv drugih. Tako da se čak i u situacijama gdje je vojska izrazito slaba i ranjiva događaju čuda diplomacije gdje Bizant okreće nomade protiv nomada, Turke protiv Franaka²⁶ i obratno, te iz svega izlazi u boljoj situaciji nego što se nalazio prije invazija. Djelomično je to zasluga genijalnosti vladajućega, no često je to samo odraz suprostavljenih interesa zavojivača koje je carstvo često vrlo uspješno okretalojedne protiv drugih, jer su se u konačnici svi oni borili za istu stvar, rimsku krunu i blago.

²⁴PSELLOS, *Chronographia*, 93.

²⁵KAZHDAN, *Oxford Dictionary of Byzantium*, 1493.

²⁶Franci u principu znače germanski narodi Europe, iako za istu skupinu koriste u izvorima i naziv Kelti. Latini je skupni naziv za romanske narode.

Stoga možemo reći kako je duži period prosperiteta i stabilnosti koji je započeo savladavanjem Bugarske je kao posljedicu imao cijelu generaciju ljudi koji su rođeni, živjeli i umrli pošteđeni od rata. U tom i takvom vremenu je održavanje velike i skupe vojske seljaka ratnika bilo nepraktično. Također, fragmentacija, doduše ne sasvim potpuna, bizantskih protivnika je također išla u prilog takvom razvoju stvari. Iako je mirnodopski period zapravo zlatno doba, potrošnja poreznog novca, oslobađanje od poreza te raspuštanje vojske su dovele bizantsku blagajnu do samog ruba, preko kojeg je za sobom umalo povela i državu. Iako je stanje u provincijama postojalo sve gore s upadom, kako ih romejski izvori nazivaju, barbara²⁷, Konstantinopolj svakako cvjeta te se njegova elita ne brine pretjerano za stanje u provincijama. To stanje zanemarivanja dovodi do izrazito turbulentnih 70-ih i 80-ih godina jedanaestog stoljeća.

2.3 Kraj Makedonaca

Kako ništa ne traje vječno, tako nije trajala ni Makedonska dinastija. Po smrti kćeri Konstantina VIII., Teodore 1056. godine carstvo je ostavljeno na brigu Mihaelu VI. Bringasu(1056.-1057.)²⁸. On je po stupanju na tron bio u poznim godinama te je svoj životni vijek proveo kao dio administrativnog aparata Konstantinopolja. Samim time, on je bio upoznat s dvorskim životom te je bio i više nego sposoban za vladanje carstvom, odnosno to je barem trebao biti. Ataljat i Psel se slažu oko toga da car nije bio dobar vladar, te Ataljat smatra cara karakterno slabim, islužnim starcem, povodljivim i bez snage za odupiranje administrativnom aparatu kojem će onda prepisivati vlastite funkcije kako bi dobio od istoga mogućnost daljnjeg vladanja²⁹. Također dodatan razlog za krizu u ovom trenutku je bio i značajan pad vrijednosti novca, koji je pogodio vojsku ponajprije, jer su plaće ostale količinski iste, ali je novcu pala vrijednost, pa je tako i smanjena stvarna suma novca na raspolaganju vojnicima³⁰. S druge strane, društvo je ovo pratilo s povećanjem cijena. Administraciji su dizani činovi, te iako su plaće nominalno ostale iste, bilo je više promoviranih, te je stoga ona bolje prošla u ovom razvoju događaja³¹.

Prvu urotu protiv sebe je izbjegao s relativnom lakoćom, od strane nećaka prethodnog cara supruga, Mihaela V³². No niti godinu dana u svoju vladavinu on je uspio pogoršati svoj

²⁷PSELLOS, *Chronographia*, 93.

²⁸KAZHDAN, *Oxford Dictionary of Byzantium*, 1366.

²⁹Michael ATTAILATES, *The History*, 2012., London, preveli Anthony KALDELLIS i Dimitris KRALLIS, 93.

³⁰TREADGOLD, *A History of Byzantine State and Society*, 597.

³¹*Isto*, 597.

³²*Isto*, 597.

odnos s vojskom, odnosno generalom Nikeforom Birenijem, kojeg je Teodora razvlastila 1055. godine jer je bio izrazito popularan među vojskom³³, te je bilo govora o tome da ga vojnici proglase carem. Po dolasku Bringasa na tron, Nikefor je vraćen na svoj položaj, no nije mu vraćena imovina, te je postavljen za zapovjednika dijela vojske koji je trebao krenuti u Kapadokiju³⁴. Pošto je carski poslanik došao k njemu, on ga je zarobio, što je efektivno čin odmetanja od carske vlasti. Zbog reperkusija toga po njegovu jedinicu, vlastiti vojnici su ga oslijepili i poslali caru, kao znak da sami nisu bili odgovorni za zarobljavanje i loš tretman carskog glasnika³⁵. Doduše, postoji i druga verzija prema kojoj nije zarobio glasnika već se posvađao s rizničarem te je zaplijenio riznicu svoje jedinice za sebe, radi čega su ga vojnici prozvali pobunjenikom. Ishod je po Birenija bio isti doduše. Ipak, car je i bez Birenija izrazito uspješno otuđio vlastitu vojsku, te je prema riječima Mihaela Psela bez valjanog razloga izvrijeđao vodeće ljude vojne frakcije³⁶. Tim je potezom stvorio preduvjet za veliku pobunu vojne aristokracije. Psel nadodaje kako je vojna aristokracija već duže vremena, zapravo cijeli međuperiod od Bazilija II. do ovog konkretnog trenutka, dakle 1057. godine, htjela cara koji će vratiti prestiž vojsci no jednostavno nije bilo kandidata koji bi to mogao do Izaka Komnena.

Bitka koja je odlučila sudbu cara Mihaela VI. se odvila na zapadu Male Azije, ispred Nikeje. Lojalisti su blokirali put ka glavnom gradu, te su pobunjenici bili prisiljeni udariti na njih kako bi oslobodili put ka gradu. U tom smislu je lojalistička vojska bila u prednosti, no problem lojalista je bio u tome što njihov kandidat nije bio popularan među trupama, te su njegove trupe prelazile na stranu Komnena. Psel čak optužuje i vodstvo lojalista za defetizam, koji je proizlazio iz antipatije prema vlastitom caru, čak i kod zapovjednika lojalista, eunuha Teodora. Također, istočna vojska je imala znatno bolju disciplinu, te iako nije bila toliko brojna kao vojska tračke i zapadnoanatolske postrojbe, bila je sveukupno u boljem položaju strateški.

Sama bitka je bila neizvjesna, te iako je car u početnoj fazi bitke izgledao kao miljenik sreće, jer je njegova lijeva strana porazila desnu stranu pobunjenika, trupe koje su oslobođene pobjedom s lijeva nisu uspjele preokrenuti odnos snaga jer centar nije popustio. To je omogućilo pobunječkoj lijevoj da porazi carsku desnu stranu što je i učinila³⁷. Prodor lijeve

³³ATTALIATES, *The History*, 97.

³⁴*Isto*, 97.

³⁵PSEL, *Crhonographia*, 81.

³⁶Ova „uvreda“ nije bilo klasično vrijeđanje već više opravdavanje odbijanja povećanja plaće vojnicima.

³⁷ATTALIATES, *The History*, 99-100.

pobunjeničke strane pak je imao veći utjecaj na ishod bitke, pošto su oni prodrli do careva tabora. To je ujedno i označilo kraj bitke, jer se carska vojska radi toga počela povlačiti³⁸³⁹.

Car više nije imao trupa na raspolaganju za nove bitke, te umjesto da ugrozi Carigrad opsadom, za koju je upitno bi li i imao pristanak i podršku građana, on nakon savjetovanja s vodećim osobama u gradu odlučuje poslati Psela kao svog pregovarača Izaku. Psel nije bio jedini pregovarač, te uz njega Mihael šalje i budućeg patrijarha Carigrada, te još jednog pripadnika visokog plemstva iz krugova senata. Njih trojica nude posinjenje Izaku od strane cara po kojem će on postati nasljednik Mihaela VI. Izak je pristao na ponudu, no ne javno, pošto je car bio nepopularan među njegovim sljedbenicima, te bi taj čin bio političko samoubojstvo. On je tražio bolji tretman za pobunjenike prvo, kako bi mogao prihvatiti ponudu koja bi spasila cara. Naravno time je spasio i cara uz to što je spasio svoju karijeru⁴⁰. Iako se politički vrh dakle dogovorio s vojnim vrhom, svjetina u gradu se pobunila i svrgnula je cara. Svjetina naravno nije imala jasnu političku viziju, no ona je bila vođena patrijarhom Kerularijem⁴¹, koji u ovom trenutku postaje najmoćnija figura u državi.

Oko bitke se oba izvora u potpunosti slažu, no Psel ni približno ne inzistira na širokoj pobuni protiv Mihaela, iako govori kako je njegov zapovjednik bio nevoljan boriti se za cara. S druge strane, Ataljat vrlo jasno govori kako je protiv cara nastupila znatna koalicija koju čine svi osim njegovog najbližeg aparata. Uloga patrijarha je logična u cijeloj uroti, no Ataljat ju i implicitno spominje, kroz veze cara s dinastijom Duka koji su bili žestoki pristaše Izaka, te tu vidi motiv za navođenje gomile na svrgavanje cara⁴².

Ovdje se zapravo na djelu našao vrlo zanimljiv aspekt romejske politike koja je u potpunosti prežitak antike. Naime prema Pselu, najveća pogreška cijelog niza careva, uključujući i Mihaela VI. koji je platio prijestoljem radi toga je bilo zanemarivanje njegovih obaveza prema vojsci. Naime, Psel smatra kako su tri osnove carske vlasti u Bizantu, od kojih su carevi neposredno u prijestolnici izloženi narodu i senatu, a u provincijama je i vojska⁴³. Ova podjela je vrlo zanimljiva, jer je narod smatran čimbenikom u vladanju. Upravo je taj narod poluga kojom Kerularije ruši s vlasti 1057. Mihaela VI., no također za razliku od senata

³⁸Isto, 99.

³⁹Psel nudi više-manje isti uvid u bitku.

⁴⁰PSELLOS, *Chronographia*, 87.

⁴¹Kerularije je među patrijarsima poseban po tome što je izrazito dobro poznato cijelo njegovo vrijeme na čelu bizantske crkve, prvenstveno radi šizme 1054., te je interes za njega daleko veći nego za ostale bizantske patrijarhe.

⁴²ATTAILATES, *The History*, 101.

⁴³PSELLOS, *Chronographia*, 80.

stanovništvo nema koherentne planove i ciljeve te ih je tako znatno lakše izmanipulirati kako bi pružili svoju podršku nekoj od struja te tako zapravo narušili politički status quo. Po rušenju Mihaela VI. Izak I. preuzima vlast te kreće u proces reformiranja.

Tako je Izak I. prvi bizantski car nakon sredine devetog stoljeća koji nije pripadnik Makedonske dinastije već je stupio na prijestolje državnim udarom te je radi toga nastao dinastički diskontinuitet. Ovaj čin također otvara razdoblje nestabilnosti koje će potrajati do 1081. kada će na prijestolje stupiti novi car iz dinastije Komnena koji će napokon završiti ovu burnu fazu bizantske povijesti. No Izak I. je bio vrlo umjeren vladar, te je pri preuzimanju carske časti njemu priznato čak i od strane administracije kako su reforme nužne, te kako vremena za odlaganje nema. Ipak njega ruše s vlasti nakon izrazito kratke vladavine, ponajprije loši savjeti Psela, koji poput uostalom i ostatka administrativne frakcije zapravo pokazao nevoljan na novčane ustupke vojnicima, a pogotovo prepustiti prestiž vođenja visoke politike⁴⁴. Izak I. Komnen abdicira tokom teške groznice, a za nasljednika bira Konstantina X. 1059. godine, te se povlači u samostan⁴⁵.

2.4 Prva polovica vladavine dinastije Duka, „stabilnost“ u međuperiodu

Konstantin Duka(1006.-1067.), vladao je kao Konstantin X. na tron stupa 1059. godine. Iako je u trenutku stupanja Izaka na carski tron, on bio jedan od Izakovih pristalica, od Izaka se odvaja tokom reformi koje je Izak provodio. Psel od kojeg saznajemo najviše detalja o ovom periodu jer je sve pratio iz prvog lica i marljivo pribilježio detalje je jedan od najvećih pristaša Konstantina X., cara filozofa, što je opet paralela s Pselom. No car filozof jednostavno nije bio u skladu s vremenom u kojem turska opasnost dolazi do izražaja do te mjere da Turci pljačkaju Malu Aziju u mjeri u kojoj su to Arapi radili 200-tinjak godina ranije. Car koji zanemaruje vojsku u tim okolnostima nije ispunjavao osnovnu zadaću carske funkcije te samim time nije imao pretjerane šanse za opstanak, pa ipak, Konstantin je proveo čak 8 godina na carskom prijestolju, iako ne bez opozicije. U trenutku kad Turci kreću masovno na pljačkati Armeniju on rapušta vojne formacije iz Armenije koje su brojale čak oko pedeset tisuća vojnika, te uz to odlučuje smanjiti dodatno troškove tako što prestaje popravljati utvrde na krajnjem istoku carstva, a novac prebacuje činovnicima u Carigradu⁴⁶⁴⁷. Ovu brojku treba doduže uzeti s trunkom opreza jer cjelokupna vojska pod Bazilijem ne

⁴⁴TREADGOLD, *A History of Byzantine State and Society*, 599.-600.

⁴⁵ATAILATES, *The History*, 125.

⁴⁶On čak na položaj vraća ljude koje je Izak smijenio te tako dodatno opterećuje državnu blagajnu.

⁴⁷TREADGOLD, *A History of Byzantine State and Society*, 599.-600.

prelazi sto tisuća vojnika, te je stoga ovo poprilično nevjerojatno, no i dalje je vrlo indikativno.

To sve ponovno izaziva reakcije vojne frakcije, tako znamo da je pokušao državni udar koji je spriječen. Carev brat Ivan je zadužen za vojna pitanja, a također u njegovo vrijeme sve bitniju ulogu unutar vojske preuzimaju Komneni⁴⁸. Iako Duke preuzimaju žezlo od Komnena te ih tako izguravaju iz reda za naslijeđivanje u ovom periodu dolazi do sve bližeg povezivanja ove dvije dinastije, što rezultira činjenicom da Aleksije Komnen za ženu uzima pripadnicu klana Duka sjedinivši time svoje dvije kuće. Prema Pselu njegova vladavina je prošla bez značajnijih trzavica, te iako ga Psel opisuje u detalj kao osobu, ne daje znatnije podatke o njemu kao vladaru osim što ga opisuje kao izrazito pravičnog vladara koji ne kažnjava gdje apsolutno ne mora⁴⁹. S druge pak strane, jasno je kako upravo za njegove vladavine situacija postaje neizdrživa u istočnim provincijama koje Turci redovite svake godine pljačkaju. Jedna od njegovih posljednjih odluka je bila da se njegova udovica Eudokija, nećakinja patrijarha Kerularija ne udaje. U 7 godina vlasti vladavine Konstantina X. vojska je sustavno zapuššana, te odmah po svom postavljanju carem Roman IV. smjesta kreće u sukob s Turcima koji cijelo carstvo podupire. Iz podatka da je novi car, koji je došao na vlast kao regent carice Eudokije, udovice cara Konstantina X., odmah po stupanju na vlast krenuo u godišnje protupohode na Taurus protiv Turaka govori koliko je zapravo situacija bila ozbiljna.

Za razliku od Psela, Mihael Ataljat kritičnije gleda na vladavinu Konstantina X. kojeg proziva za škrtost prema vojsci, te u njegovu vladavinu stavlja ogromnu pogibelj u vidu seobe naroda Pečenega u Bizantsku Makedoniju i Tračku nizinu, što zapravo u pitanje dovodi i sigurnost samog glavnog grada carstva. U tom vrlo nezgodnom trenutku, problemi na dalekom istoku carstva ne predstavljaju toliko ozbiljan problem. Također u ovo vrijeme Turci osvajaju Ani, grad tisuću i jedne crkve, koji nevjerojatnom brzinom raste te je u X. stoljeću utrostručio svoju populaciju, te koji je političko i ekonomsko središte Armenije⁵⁰. Ataljat objašnjava kako je Roman IV. svoje ime stekao u borbama protiv Pečenega, gdje se borio žestoko, no da je pobjedu odnio Mihael Botanijat, koji će se kasnije oružjem dići protiv države ne bi li i sam postao car.

Još jedan kuriozitet je da u trenutku kada se osamostaljuju brojni bizantski posjedi, nomadi naviru na zapadu carstva, a na istoku Seldžuci, Bugarska ne pruža nikakav otpor niti

⁴⁸ATTAILATES, *The History*, 141.

⁴⁹PSELLOS, *Chronographia*, 91.

⁵⁰KAZHDAN, *Oxford Dictionary of Byzantium*, 98.

se buni. Zna se da je Bazilije II. osvojio Bugarsku na relativno neobičan način, naime on je uništio u velikoj mjeri jednu cijelu generaciju bugarskih muškaraca, te je kada je napao Bugarsku poslije bitke kod Kleidona iz 1014. godine otpor bio izrazito slab, odnosno svaka želja za daljnjom borbom je u potpunosti nestala. Njegov naziv Bugaroubojica je zapravo plod bizantskih autora iz ovoga vremena, te izgleda da je njegovo razaranje Bugarske bilo toliko temeljito da se Bugarska ne buni uslijed silnog previranja unutar carstva i gotovo godišnjih pokušaja pučeva⁵¹.

2.5 Vladavina Romana IV. do Manzikerta

Roman IV., (1030.-1071.) je na vlast stupio 1068. godine, te je on pripadnik vojne aristokracije⁵². Shodno tome naglasak njegove vlasti je u potpunosti na vojnim pitanjima. Iako stanje unutar i na bizantskim granicama u ovom trenutku i nije mirnodopsko, vojske konstantno trpe do dolaska Romana Digeneša na tron. Ataljat dodaje kako je on bio izgnan radi tvrdnji stanovitog Armenca koji je prejvarom od Romana dobio pisma koja je mogao iskoristiti kako bi ga eliminirao iz javnog života⁵³. Psel potvrđuje kako je ugled Romana bio narušen, te kako je on iako čovjek brojnih ratničkih kvaliteta ipak bio prenestrpljiv i častohlepan te da je bespotrebno ugrozio carstvo svojim srljanjem naprijed u rat s Turcima gdje se moglo pregovaranjem cijeli spor riješiti⁵⁴.

Treba doduše znati da je diplomatsko rješenje u ovom trenutku gdje su Turci opustošili sve bizantske posjede istočno od Taurusa te čak započeli pljačkati i Malu Aziju zapravo bio perfidan savjet u vidu dnevnopolitičkih igara bizantske visoke politike. Roman je došao na vlast pod vojnim pritiskom isključivo kako bi se situacija na istoku popravila, te je stoga jedino tako i mogao ostati na vlasti. Ovdje zapravo dolazi u prvi plan ona bitna razlika u interesima vojne aristokracije koja vlada provincijom i koja ovim stanjem gubi najviše i činovnika u gradu, koji otkidanjem velike količine novca od vojske zapravo sebi preusmjeravaju taj novac. Psel kada piše na izrazito pozitivan način o dinastiji Duka, piše to upravo stoga što je on jedan od nositelja njihovog režima, jer Duke jesu dio te administrativne elite, kojoj je u ovom trenutku cijeli taj turski neprijatelj vrlo dalek. Također, ukoliko bi Roman pobijedio Turke, mogao je učvrstiti vlastitu dinastiju na tronu, te tako preskočiti djecu Konstantina X., kojima je upravo Psel bio tutor, te tako marginalizirati i samoga Psela. Shodno

⁵¹Cijeli smisao naziva Bugaroubojica je bio dodati veličinu posljednjem velikom caru Bizanta, hvaliti njegovu moć i veličinu te pokazati kako su bizantski neprijatelji preslabi da se odupru ujedinjenoj sili bizantskog oružja.

⁵²Michael ANGOLD, *The Byzantine Empire 1025-1204*, London, 1997., 42.

⁵³ATTALATES, *The History*, 179.

⁵⁴PSELLOS, *Chronographia*, 103.-104.

tome Psel i Ivan Duka, brat Konstantina X. će cijelo vrijeme ovoga perioda raditi isključivo u interesu dinastije Duka i djece Konstantina X.

Doduše, Roman se nalazi u za cara nezgodnoj situaciji jer je on car brakom, odnosno nije vladar u osobi nego carski suprug, suprug Eudokije Makrembole, žene pokojnog Konstantina X. i regentice njegove djece⁵⁵. Iako je Konstantin X. u oporuci odlučio kako se Eudokija ne smije udavati, ona je ipak dobila rješenje od novog patrijarha, pošto je odlučeno kako je carstvo u ovom trenutku bitnije od osjećaja jednog čovjeka⁵⁶. On kao car preuzima carski tron, odnosno ona prestaje biti regentica svojom udajom za njega, te on kao car dobiva zapovjedništvo nad vojskom. Njegov prvi impuls je bitkom pobijediti Turke na istoku, koji sada već redovito kao Arapi nekad pljačkaju najistočnije provincije. U ovom trenutku, on kreće na istok, kako bi pobijedio Turke i tako si osigurao legitimnost, ali i vratio mir i prosperitet Anatoliji i bizantskoj Mezopotamiji.

Dva su pohoda prethodila bitci kod Manzikerta 1071. koja je središnji dio ovog perioda nakon koje puca zahvat Bizanta nad Malom Azijom te nakon koje Bizant više jednostavno neće biti sila prvog reda u Sredozemlju. No sam tok prva dva pohoda nije dao niti naslutiti na pogibelj koja Bizantu prijeti od Seldžuka. Naime, Seldžuci za razliku od Bizantinaca nemaju ni približno centraliziranu državu, te iako Seldžučko Carstvo u Perziji uistinu jest velika moćna i razvijena država, ratnici s kojima sad Bizant dolazi u kontakt imaju vrlo malo zajedničkog s centralnom vlasti iz Perzije⁵⁷. Jedan od kamena spoticanja između vladara Bizanta i Seldžuka jest i to što bizantski carevi ne vjeruju Seldžučkom sultanu i njegovim tvrdnjama kako on nema ovlasti nad raznim turskim konjancima u regiji, no što jest istina. Većina Turaka u regiji su stočari, a koji se bave ratovanjem i pljačkom ponajprije kao dodatnim izvorom prihoda.

No pohod iz 1068. je zapravo bio napad na Arape, s kojeg Roman skreće tek s manjom mobilnom silom pošto je primio vijesti kako je Neocezareja, odnosno moderni Niksar u istočnoj Turskoj opljačkan od strane Seldžuka. Bez problema je potukao Seldžuke, te se vratio na svoj cilj u Siriju gdje je porazio Arape⁵⁸. No zbog prirode ratovanja i logistike u srednjem vijeku, on se morao vratiti iz Sirije na kraju sezone te godine da trupe prezime u carstvu, te

⁵⁵ATTAILATES, *The History*, 179.

⁵⁶*Isto*, 183.

⁵⁷KAZHDAN, *Oxford Dictionary of Byzantium*, 1867.

⁵⁸ATTAILATES, *The History*, 187.-223.

time gubi dio momentuma⁵⁹. Sljedeće godine ponavlja postupak, ali umjesto u Siriju kreće na istok Anatolije gdje pokušava natjerati Turke na odlučujuću bitku. On je smatrao kako Turci nisu dorasli njegovoj sili, te je htio jednom bitkom riješiti probleme koje su uzrokovali. No problem u tome je bio taj što su Turci bili decentralizirana sila koja nije imala pretjeranu vlast nad svojim graničarima, te su tako u isto vrijeme na sjevernom i južnom rubu Anatolije bjesnili pljačkaški napadi. Iako je regija imala usko grlo, da stvar bude gora, car nije mogao stići do njega jer je morao braniti gradove unutar Male Azije od učestalih napada, dok je usko grlo koje je moglo braniti Anatoliju bilo istočnije onkraj jezera Van, dakle gotovo na današnjoj tursko-armenskoj granici, kod grada Akdmara. Također, treba dodati kako je vojska koju je Roman naslijedio bila u očajnom stanju, te nije imala novca u većoj mjeri ni za provizije, a kamoli za plaće ili za konje. Utoliko su njegovi pothvati veći i važniji.

1070. nije osobno pošao u pohod, te je obranu carstva prepustio Manuelu Komnenu. Ovaj je bio sposoban general, no problem je bio što je Roman podijelio vojsku i znatan dio vojnika od početne Manuelove vojske poslao u Siriju umjesto u Sebasteju s njim. Manuel je izgubio u bitci s Turcima kod Sebasteje te iste godine⁶¹. Iste godine turski zapovjednik koji je porazio Manuela prelazi Bizantincima, pošto se zavadio sa seldžučkim sultanom. Bizantinci u izostanku većih rezultata ovim paradiraju kao svojevrsnom pobjedom⁶². Samim time Seldžuci ne koriste ovu pobjedu, pošto su obezglavljeni u istočnoj Anatoliji.

2.6 Bitka kod Manzikerta

Bitka kod Manzikerta je svakako ključni trenutak u ovom periodu, a prema mnogima spada i u ključne trenutke bizantske povijesti općenito. Ova bitka ima gotovo mitološki status među entuzijastima koji se bave bizantskom povijesti, ali i među Greima općenito, pa i šire među monarhistima i konzervativcima Jugoistočne Europe i Kavkaza koji i danas smatraju Bizantsko Carstvo krovnim pravoslavnim carstvom gdje su na neki način njihovi interesi bili najbolje reprezentirani⁶³. Po svojoj važnosti, ovaj događaj se može svrstati s bitkom kod Jarmuka gdje Rimljani gube Siriju.

⁵⁹*Isto*, 187.-223.

⁶⁰Srednjovjekovno ratovanje je u potpunosti određeno vremenskim prilikama te se izbjegavao rat izvan „sezone za ratovanje“, odnosno u vremenu od travnja do listopada.

⁶¹ANGOLD, *The Byzantine Empire 1025-1204*, 44.

⁶²*Isto*, 44.

⁶³Dok sam pisao ovaj odlomak, isti dan je na facebooku izašao članak koji je razmatrao „katastrofu kod Manzikerta“.

Da bismo odgovorili na pitanje što je to bila bitka kod Manzikerta i zašto je ona od tolike važnosti za bizantsku povijest, prvo ćemo objasniti geopolitičku definiciju Bizanta u razdoblju poslije arapskih osvajanja, jer Rimsko Carstvo se može geopolitički raščlaniti na 5 faza: Carstvo od Augusta do pada Zapada, od pada Zapada do Heraklija, od Heraklija do Manzikerta, od Manzikerta do 1204., te od 1204. do samoga kraja carstva. Zašto kažem baš geopolitički? Jer upravo geografija određuje obrambene zahtjeve države, a pogotovo ako je u pitanju carstvo, jer carstvo je zapravo velika državna jedinica koja vodi aktivnu vanjsku politiku. Naravno, ovo je gruba raščlamba, koja se temelji prvenstveno na geografiji i geografskim obilježjima koja stvaraju političku zbilju nekoga prostora ili društvene jedinice u tom prostoru. Geografska zbilja i Bizanta nekad i moderne turske države danas jest da se ekonomski, a u bizantsko vrijeme i zakonodavni centar nalazi s europske strane Bospora, dok je Mala Azija logistički centar, mjesto s kojega dolazi vojska, ljudstvo, te koje puni sam taj gradski centar, pošto gradovi oduvijek trebaju imigraciju sa sela kako bi prosperirali. Uz to, ekonomsko srce Bizanta, ali još neobičnije i moderne Turske se nalazi u europskom dijelu carstva, odnosno republike. Stoga je držanje granica Male Azije na istoku i Dunava i Dinarida na zapadu ključno kako bi se osiguralo ljudstvo Anatolije i bogatstvo Trakije.

A Manzikert se upravo nalazi na mjestu gdje se vrlo visoke planine istočne Male Azije razilaze te tako tvori prirodno usko grlo, koridor gdje se može ući u taj veliki prostor. Naravno, tih koridora ima više, no jedan od njih, Manzikert jest mjesto na kojem će se širi prostor Bliskog Istoka i Anatolije sjuriti jedan u drugoga, te će se Anatolija kao posljedica toga susreta odvojiti od Europe, iako je na njenom zapadu iznjedrena grčka civilizacija kao sam temelj kasnije europske kulture, te se pridružiti Bliskom Istoku kao jedna od najvažnijih regija islamskog svijeta.

Kao što je poznato, Bizant je gotovo cijelu svoju povijest carstvo koje se smanjuje, s bitnim zaokretima sreće pod snažnim carevima, ali taj trend jest svakako obilježio carstvo. No u jednom trenutku, Bizant se prestao povlačiti. Naime, kad su Arapi došli do planina Taurus u Maloj Aziji, oni dalje od njih nisu uspjeli prodr. Kao i Pirineji na granici Francuske i Španjolske ili Kavkaz na razmeđu Bliskog Istoka i Istočne Europe reljef je presudio civilizacijskoj granici. Te iako je europski dio Bizanta padao pod Gotima, pa Avarima i Slavenima, pa Bugarima, Mala Azija, sigurna iza vrata Taurusa nikad nije pala. A samo posjedovanje Male Azije je omogućilo carstvu da računa na odlične vojnike iz brojnih tema. Od vrsnih strijelaca lovaca Trapezunta, do stoljećima prokušavane teške armenske konjice.

Svaka tema je imala barem jedan vid vojske, a neke i više izrazito prilagođen upravo tom prostoru, te je tako znatno pojačavala ukupnu obrambenu moć carstva.

Tako je i 1071. car s vrlo velikom vojskom krenuo na turskog vođu, Alp Arslana. Alp Arslan je vrlo zanimljiv vladar, gotovo mitološki lik, jer o njemu iz bizantskih izvora saznajemo samo pozitivne stvari. Naravno, svi izvori spominju kako on jest barbarin, vođa Huna/Turaka/Perzijanaca, no svi izvori ga smatraju poštenim, gotovo utjelovljenjem viteškog ideala te neprijateljem od povjerenja⁶⁴. Naravno, postoje agende iza toga, no izvori koji se inače u gotovo ničemu ne slažu, njegovoj kraljevskoj osobi daju vrlo visoke ocjene.

Nakon tri neuspješne sezonske akcije bizantske vojske protiv Seldžuka Roman napokon uspijeva svog protivnika Alp Arslana privoliti na otvorenu bitku. Car i sultan, svaki na čelu vlastite vojske, su se našli na samom rubu istočne Anatolije. Izvori se slažu kako sultan nije htio bitku, jer je bizantska vojska bila uistinu, znatno veća od njegove⁶⁵. S druge strane, moderni povjesničari smatraju kako je cijelo vrijeme cilj Seldžuka bilo osvajanje Egipta, te tako ujedinjenje islamskog svijeta, te da im Bizant nije bio bitan u tom smislu⁶⁶. Bilo kako bilo, Roman s obzirom na očekivanja vlastite elite nije mogao prihvatiti da ovaj sukob prođe bez pobjede na bojnopolju, te se on sukobljava s Turcima. No Turska vojska je bila sačinjena od lake konjice, te njegova spora kopljanička vojska nije bila u stanju uhvatiti tursku vojsku. Kako se dan primicao kraju, car je oglosio uredno povlačenje u svoj kamp. No, u konfuziji povlačenja, sin Ivana Duke, bratić maloljetnog cara nasljednika Mihaela VII., Andronik Duka proglašava da je car mrtav, te povlači svoj dio vojske neovisno o caru. Psel pak govori kako je Andronik iskreno vjerovao u carevu pogibiju, iako se cijeli događaj izrazito oportuno odigrao po obitelj Duka⁶⁷. U tom trenutku Turci napadaju Bizantince, koji ostavljeni od svojih rezervi bivaju okruženi. Napuštena od svojih rezervi, bizantska vojska se počela raspadati, te su Turci uništili onaj dio vojske koji je ostao na bojištu. Iako nije pobijen velik broj trupa, car je ipak uhvaćen na Manzikertu.

Stoga je povlačenje Andronika Dukesvakako bilo odlučujuće u bitci, pošto je s njim bizantska vojska izgubila osiguranje od okruživanja. Iako su Bizantinci bili brojniji prije bitke,

⁶⁴ATTAILATES, *The History*, 301.

⁶⁵KAZHDAN, *Oxford Dictionary of Byzantium*, 1289.

⁶⁶Smatra se kako je Seldžucima bilo pitanje prestiža osvojiti svete sunitske gradove od egipatskih šijita. No da je Bizant uistinu dozvolio Turcima osvajanje Egipta na njegovoj bi se granici stvorila država veličine Abasidskog Kalifata, što nikako nije pozitivan ishod po Bizantince.

⁶⁷PSELLOS, *Chronographia*, 105.

Pečenezi su masovno prešli na Tursku stranu, te s povlačenjem rezervi na kraju je carska vojska ispala malobrojnija.

Seldžučki sultan nije odmah povjerovao da je zarobio cara, jer Roman nije djelovao carski uzvišeno uzdrman porazom i ozlijeđen od borbe prsa o prsa, no ipak, no nakon što ga Turci prepoznaju kao cara Alp Arslan ga tretira izrazito dobro⁶⁸. Ritualno ga je ponizio još na bojištu nakon čega se odnosi prema caru kao prema gostu, a ne zarobljeniku. Roman pristaje na sve turske uvjete, koji su novčane, a ne teritorijalne prilike. Dakle, u ovom trenutku Bizant nije oštećen u znatnijoj mjeri, Bizant je još u posjedu cijele Male Azije, te Turci nude u zamjenu za stanoviti iznos mir, pošto sukob s Rimljanima nije bila njihova intencija od početka. Roman kreće s turskom pratnjom natrag u Bizant kako bi ispunio uvjete svoga puštanja⁶⁹.

S druge pak strane, cijelo ovo vrijeme je u Bizantu aktivna struja Duka, dinastije kojoj je vlast „preteo“ Roman IV., a čiji je pripadnik bio i Andronik koji je ostavio cara na bojnom polju. Svjesni da se car vraća prema glavnom gradu, te da ima znatnu pratnju, oni mobiliziraju vojsku, pod vodstvom Ivana, brata cara Konstantina X. i njegova sina Andronika. Oni hvataju Romana, te mu užarenim željezom vade oči kako bi ga zauvijek delegitimirali kao cara⁷⁰. Samim time oni ne prihvaćaju ni uvjete koje je on dogovorio sa Seldžucima, čime Arslan ostavlja svojim podanicima raširene ruke. Ovim činom, u svega nekoliko godina cijela Anatolija pada u ruke Turcima. Mjesto odakle je carstvo generacijama crpilo svoju vojnu snagu, zajedno s centrima moći vojne aristokracije, preko noći prelazi u ruke Turaka. U manje od 10 godina, Turci će toliko ojačati da će čak i njihove flote biti prisutne u Egejskom moru, a Ččas će biti kandidat za cara Bizanta. U tom smislu nije moguće preglasiti važnost ove bitke te događaja koji joj neposredno slijede.

Jedan od izvora za ovo razdoblje, Psel, ponižava Romana pred sam pismenim ga putem obavještavajući da mu čestita na gubitku očiju. Roman nije dugo poživio, te umire u dobi od 42 godine, u agoniji, nakon što su mu tri puta za svaki slučaj iskapali svako oko⁷¹.

⁶⁸Svi izvori, od Psela, Ataljata, pa do modernih povjesničara potvrđuju kako je sultan Alp Arslan nakon prvotnog ritualnog poniženja izrazito dobro tretirao Romana IV.

⁶⁹John Julius NORWICH, *A Short History of Byzantium*, 1998., York 241.

⁷⁰*Isto*, 242.

⁷¹ATTALIATES, *The History*, 325.

Povjesničar John Julius Norwich priču o Romanu zaključuje: „Njegovi neprijatelji od časnog i poštenog čovjeka učiniše mučenika.“⁷²

U svjetlu svega rečenoga, može se komotno zaključiti kako Roman, iako je bio silno energičan vladar, te se bavio i pitanjima administracije, ali svakako mnogo više vojnim pitanjima, nije ipak uspio izaći na kraj s najvećim rimskim neprijateljem, neslogom. Očigledno jest da je upravo taj tip cara bio ono što je Bizant trebao u danome trenutku. Svaki trenutak izgubljen na unutrašnje prijepore je bio ogroman propust koji su koristili Turci u svom prodoru na zapad, no očito je iz spornosti odgovora na krizu da eliti cijela situacija nije bila ni približno toliko uznemirujuća. To može značiti samo jednu stvar, naime, mnogo je bilo osvajača, no niti jedan nije uspio pobijediti dugoročno Bizantinca, oni su se uvijek vraćali. Barbarske narode bi asimilirali, s drugima bi kao s Bugarima našli način za suživot. Pa tek nekoliko godina prije turskog nadiranja, Pečenezi su prešli Dunav u znatno većem broju, kraj samog Carigrada, pa je Bizant i dalje opstao. Također i Mala Azija je vidjela znatno naseljavanje „barbara“ od Kelta, preko Slavena, a sada pred sam kraj vladavine Konstantina čak i Normana.

Post-manzikertska Anatolija vrije. Armenci, Turci, Normani, Grci, svi pokušavaju stvoriti vlastite kraljevine, sultanate, grofovije ili reinkorporirati tu zemlju u carstvo. U tim uvjetima posvemašnjeg kaosa Bizant po prvi puta od sredine X. stoljeća prelazi u defanzivu na Bliskom Istoku. Novi faktor u regiji, Turci također nisu do sada vladali većim brojem kršćana, te stoga nisu niti navikli na kršćane, a sada dolaze u posjed najsvetijih kršćanskih mjesta općenito. Manzikert pokreće cijelu lavinu događaja koje više ništa neće moći zaustaviti. U ovom trenutku, carstvo je u Maloj Aziji na putu potpune dezintegracije, te će ga na okupu moći održati samo jedan čovjek. A na tron sjeda ponovno kandidat administrativne frakcije. I tako, stabilnost ili možda bolje pokušaj ostvarivanja stabilnosti pod Romanom IV. propada.

2.7 Drugi dio vladavine dinastije Duka

Po uklanjanju Romana s carskog položaja na tron ponovno stupa pripadnik dinastije Duka, Mihael VII. Rođen 1050., svoju vladavinu je započeo 1071. godine, uslijed izrazito burnog perioda, te je vladao sljedećih 7 godina, do uspješnog državnog udara od strane njegovih generala. Ono što je izrazito bitno u ovoj situaciji jest to da mladog Mihaela, koji je počeo vladati s 21 godinom zapravo vladanje niti nije zanimalo. Njegovo loše vođenje je

⁷²NORWICH, *A Short History of Byzantium*, 242.

dovelo do daljnjeg slabljenja carske nomizme iz koje je uklanjano sve više zlata, a povećavan udjel drugih metala. S tim u skladu je dobio naziv Mihael „Parapinaks“ (Minusčetvrt), jer je njegov novac imao tek 75% vrijednosti starog novca carstva⁷³. Mihael VII. je zapravo bio nezainteresiran za politiku⁷⁴, a došao je na tron kada si carstvo to nije moglo dozvoliti. Zapravo, njegov dolazak na tron je više djelo njegovog ujaka Ivana i bratića Andronika, koji su prvo otvorenom izdajom na bojnopolju, a potom i pobunom svladali i posljedično slomili cara Romana. On nastavlja s politikom zanemiravanja vojske svoje dinastije, te vojska koju šalje na Turke, ali i Normane jednostavno nije na nivou zadatka. Stvar dodatno pogoršava to što on sam nije prisutan među vojnicima tako da vojska ne osjeća lojalnost prema njemu.

Tako je prvi od njegovih vojnih akata pohod protiv Seldžuka u Maloj Aziji. U Malu Aziju šalje vojsku pod zapovjedništvom Izaka Komnena, brata budućeg cara Aleksija Komnena. Bizantska vojska 1073. biva poražena od strane Turaka, nakon čega se odcjepljuju Normani te pokušavaju stvoriti vlastitu kraljevinu na istoku Anatolije u silnom metežu koji je nastao. Protiv Normana Bizantinci stupaju u savez sa Seldžucima, te uz njihovu pomoć pobjeđuju Normane te tako sprječavaju stvaranje normanske države u Anatoliji, kojima kao zahvalu za pobjedu nad Normanima priznaju sva osvajanja u Anatoliji. Također tek 1073. započinje masovno tursko naseljavanje Male Azije⁷⁵.

Ovo je zapravo priznanje nemoći na terenu, te Carigrad gubi vlast u regijama koje mu priznaju vlast od 1. stoljeća, nešto rijetko viđeno u povijesti Rima i Bizanta. Treba napomenuti kako su to neke od najbogatijih regija, te kako su definitivno najveći gradovi upravo u tom dijelu carstva, s izuzetkom Carigrada, naravno. Od europskih gradova u carstvu, među velike spada još jedino Solun u Tesaliji. Ranije sam naveo podatak kako je Konstantin X. raspustio vojsku od pedeset tisuća vojnika koja je čuvala Bizantsku Armeniju, što je sigurno pretjerivanje, no nakon ovog perioda, pa do samoga kraja Bizantskog Carstva, bizantske armije više neće prelaziti ukupan broj od tridesetak tisuća ljudi, što je znatno smanjenje u odnosu na pohode prije Manzikerta i finalne predaje Anatolije.

Dukina vlast je dodatno napadana i od strane njegove vlastite obitelji, ali i od strane generala, odnosno vojne aristokracije koja smatra kako ovaj vladar jednostavno nije u stanju održati carstvo u jednom komadu. O ozbiljnosti stanja govori i to da je u svega 7 godina na

⁷³KAZHDAN, *Oxford Dictionary of Byzantium*, 1366.

⁷⁴*Isto*, 1366.

⁷⁵NORWICH, *A Short History of Byzantium*, 242

vlasti njegova vlast preživjela čak 4 pokušaja državnog udara, a tek 5. mu je presudio. Iako je ova brojka preživljenih državnih udara donekle netočna, jer su se 4. i 5. odvijali simultano zapravo, te ga je 4. srušio zapravo. Protiv cara se bune skoro svi, od njegovih bliskih ljudi do vojnih zapovjednika, što svjedoči o tome da je njegova vladavina smatrana lošom i od administrativne struje. Najbitniji od pobunjenika je svakako Konstantinov brat i cesar Ivan, koji se po neuspjelom napadu na Normane pridružuje istima i ističe vlastite pretenzije na carski tron. Uz njega tu su i 2 Nikefora, zapovjednika vojske europskog i azijskog dijela carstva, te bivši rob, uz još jednog pripadnika vojnog vrha⁷⁶. Svi su oni iskorištavali nepopularnost cara, te su zapravo kontrolirali velike dijelove carskog teritorija kao bazu za napad na samo središte, odnosno svi su bili prominentan dio sustava.

2 Nikefora su gotovo istovremeno digli ustanak, te iako je Brijenije bio bolje pozicioniran, pošto je zapovjedao zapadnom, odnosno europskom vojskom, te je od glavnog grada bio daleko manje udaljen od svog rivala, dozvolio je svojim trupama previše slobode u pljačkanju radi čega je kod svojih budućih podanika, građana Carigrada stvorio negativnu sliku o sebi, što je dalo novi život tada već režimu na izmaku Mihaela VII.⁷⁷ Pošto je postalo očito da će trebati opsadu za osvajanje grada, Brijenije se vraća na svoje posjede u Tračkoj, te istočnoj vojsci polazi za rukom srušiti cara.

Tako je car u 27. godini sišao s carskog trona, ispraćen braćom Komnena, koji su bili u tom trenutku vodeći generali carstva te vođe maloazijskih trupa. Oni za Nikefora Botanijata, generala tada već u poznim kasnim 70-im godinama, osvajaju Carigrad bez opsade. Koliko su vremena kaotična govori i to da je Aleksije Carigrad preuzimao u poptunoj pomutnji i postavljao careve gotovo preko noći. Što se sudbine samog Mihaela tiče, prošao je dosta blago, naime nije oslijepljen, po bizantskom običaju, iako jest završio u naručju crkve. Postao je svećenik, odnosno biskup Soluna, u ovom trenutku s gubitkom vlasti na istoku drugog najvažnijeg grada u Bizantu⁷⁸.

⁷⁶ATTALIATES, *The History*, uzurpacije i njihova objašnjenja se protežu kroz nekoliko poglavlja na otprilike stotinjak stranica

⁷⁷TREADGOLD, *A History of Byzantine State and Society*, 607.

⁷⁸*Isto*, 607.

2.8 Vladavina Nikefora III. Botanijata do Aleksijeve pobune

U izrazito teškim uvjetima za carstvo, Botanijat dolazi na vlast godine 1078., te će na toj poziciji ostati tri godine⁷⁹. Iako je osvojio glavni grad, Brijenija je i dalje smatrao prijetnjom te ošto je ovaj odbio njegov prijedlog za sudjelovanje u vlasti, što je ujedno i značilo priznavanje Botanijata, on je poslao Aleksija sa sada već notorno skrpanom vojskom od uistinu svega što je imao na raspolaganju, iako brojčano slabijom od Brijenijeve, da se obračuna s njime. Aleksije je naime dobio vojsku sastavljenu od klasičnih grčkih kopljanika, Armence koji su oduvijek bili dio rimskih vojski na istoku, ali također i znatan broj Turaka Seldžuka, uz jezgru od teške franačke, u ovom slučaju normanske konjice⁸⁰. Ova vojska je zapravo složena od svih faktora visoke politike na rimskom istoku, što je lako moglo završiti kao njezin ogroman problem.

Ana Komnena opisuje kako je Aleksiju, njenom ocu, bilo jasno kako on neće moći pobijediti Birenijevu vojsku prsa o prsa, te kako će pobjedu osvojiti samo kroz lukavost. Na sreću Aleksijevu, Brijenijeva vojska nije ništa manje fragmentirana, te ona također reflektira širi odnos snaga, samo u zapadnim krajevima carstva. Tako se kod njega bore Bugari i Srbi, koje autor naziva Tračanima i Slavenima, Skiti, što znači Pečenezi i Kumani, te Franci, odnosno Normani. Ana Komnena dodaje kako se bore i Kelti u Birenijevim vojskama, što je vjerojatno istoznačnica s pojmom Franci, odnosno u ovom konkretnom slučaju Normani, te određen broj plaćenika iz Njemačke⁸¹. Osnova obje vojske su bizantski vojnici, koji iako tvore jezgru vojski u ukupnoj težini vojne sile imaju sve manju i manju ulogu.

Bitka protiv Birenija je bila konfuzna, te je protucar uhvaćen tokom same bitke u munjevitoj akciji Aleksijeve vojske pojačane Turcima, koji su okružili i uhvatili Brijenija. Brijenije je odveden u Konstantinopolj, te su mu radi pobune iskopane oči, ali nije ubijen⁸²⁸³. Pošto je obogaljivanje u Bizantu imalo status političkog ubojstva jer slijepac ili osoba s teškom manom na licu, kao recimo nedostatak nosa ili oderanom kožom nije mogao biti car, ovo je automatski delegitimiralo Birenije. Isti postupak je prošao i Roman IV., kojem je taj čin također označio kraj svjetovne karijere. Ipak, onovremeno mišljenje je bilo kako je mnogo humanije oslijepiti čovjeka od ubojstva istoga, te bi se poraženom dozvolio nastavak života

⁷⁹A. A. VASILIEV, *History of the Byzantine Empire*, 293.

⁸⁰Anna COMNENA, *The Alexiad*, prevela Elizabeth A.S. Daves, The Alexiad, Ontario, 2000., 10.-11.

⁸¹*Isto*, 11.

⁸²*Isto*, 15.

⁸³Ana Komnena tvrdi kako Aleksije nije igrao ulogu u oslijepjivanju Brijenija, dok moderni povjesničari poput Norwicha smatraju kako je u pravo Aleksije odgovoran za taj čin.

najčešće u samostanu. U visokoj politici Bizanta u onom vremenu, gotovo svi bogataši su svoj doprinos društvu mjerili kroz darove samostanima i crkvama, a kad su u pitanju najbogatiji i gradnji novih crkava i samostana. Logično je da što su veća sredstva bila na raspolaganju pojedinom velikašu, to je i sama donacija bila veća, odnosno samostan ili crkva bi dobili na raspolaganje više resursa. Pri povlačenju s političke scene, carevi bi se povlačili u samostane koje su sami izgradili ili značajno pomogli, te su tamo zapravo dolazili među vlastite simpatizere, te je njihov život u tim uvjetima bio relativno lagodan, čak i ako bi im vid bio oduzet.

Brijenije je ovdje stanovita iznimka, jer je Botanijat zaključio kako mu slijep čovjek nije opasan protivnik, te mu je čak povratio imovinu⁸⁴, samim time pomogavši i njegovoj obitelji, te će klan Brijenija igrati bitnu ulogu u budućoj politici Bizanta. Botanijat pokušava ostvariti vlastitu dinastičku ambiciju, no u njegovom novom režimu sve bitniju ulogu igraju braća Komneni, koji možemo reći kalkulirano staju iza cara u poznoj dobi bez nasljednika. No kako bi uopće bio legitiman kandidat, uzima za caricu bivšu ženu Mihaela VII. Duke, koji je završio u redovima crkve.

U trenutku kada za nasljednika bira vlastitog nećaka, odnosno samim time preskače ženinog sina, a niti nikoga iz kuće Komnen, ona se zbližava s njegovim ključnim generalima, Aleksijem i Izakom, te zajedno planiraju državni udar⁸⁵. Ona posinjue Aleksija, dok je Izak već ranije bio oženjen njenom rođakinjom, kao pokušaj pridobivanja Komnena na stranu Duka. Tako započinje priprema državnog udara i pokušaja otimanja vlasti od strane Aleksije Komnena.

2.9 Aleksije Komnen i Komnenski državni udar

U cijelom ovom periodu osim Romana IV. nije bilo stvarno pretendenta na carsko mjesto. Ili su kandidati bili vrlo stari, kao što su to bili Izak Komnen i Botanijat ili su jednostavno bili krajnje nezainteresirani popu Konstantina X. i Mihaela VII., nekima se mogao prigovoriti krajnji favoritizam prema jednoj frakciji što je stvaralo otpor druge strane, te su tako trgali carstvo sve više. Ono što izdvaja Aleksija u odnosu na cijelu plejadu živopisnih likova koji mu prethode jest taj što se na državni udar odlučio vrlo mlad, što je bio izrazito psihički stabilan, te je odlično balansirao sve faktore koje je trebao balansirati kako bi ostvario neometano funkcioniranje vlastite države i državnog aparata. Protivnika njegovom carevanju

⁸⁴KAZHDAN, *Oxford Dictionary of Byzantium*, 331.

⁸⁵ANGOLD, *The Byzantine Empire 1025-1204*, 125.

nije nedostajalo. Od Normana i turskih pretendena, do zakulisnih igara u samom Carigradu. Također, više puta je od crkve talio dragocjenosti kako bi plaćao vojsku, čime se omrznuo crkvi u ključnim trenucima. No iz svih nedaća je izlazio kao pobjednik oko sebe vežući sve veći broj ključnih ljudi.

Klica takvog djelovanja je vidljiva i u njegovom ustanku protiv Nikefora III. Botanijata. On je bio carev najbitniji general, te njegova osoba od povjerenja, što je iskoristio, pogotovo svoju slobodu kretanja, kako bi organizirao cijelu opoziciju, uz pomoć Duka, naravno, koji su u ovom trenutku nešto malo više od taoca cara, te je pokrenuo velik broj snaga u carstvu koje su bile protiv Nikefora III. On je nestao iz Carigrada, ostavivši svoju obitelj da potraži utočište u crkvama, što su oni i napravili. Nikefor nije pružao pretjeran otpor, te je smijenjen u trenutku kada Aleksijeva vojska na prjevaru ulazi u grad, jer je bilo jasno kako je njegov položaj neodrživ⁸⁶. Tako je 1081. godine završen međuperiod između 2 stabilne dinastije⁸⁷⁸⁸, koji je u najvećoj mjeri obilježen upravo dinastijom Duka, koji su poput nezainteresiranih promatrača činili gotovo ništa u spirali događaja koji su srušili bizantsku vlast u Anatoliji, te su čak počeli prijetiti i u Albaniji i Tesaliji da se otmu kontroli.

Kao i njegov prethodnik Roman IV. i Mihael VII., Nikefor III. također završava svoju carsku karijeru u crkvi/samostanu Svetog Grgura Samatijskog⁸⁹. Zanimljivo je za cijeli ovaj period kako niti jedan car nije ubijen. Svi su sklanjani u samostane, neki za koje se smatralo da su opasniji su bili oslijepljeni, no ubijanja careva nije bilo.

Razlozi pobune nisu eksplicitno izneseni, no savršeno se podudaraju s odlukom Nikefora da ga naslijedi njegov nećak. Ana Komnena krivi Nikefora III. za pobunu, jer je on udaljio od sebe Aleksija kroz svoje loše postupanje prema njemu, prvenstveno jer je postupao po neiskrenim laskanjima svojih najbližih vlastohlepnih savjetnika koji su se bojali kako Aleksije postaje previše važan te tako automatski njima smanjuje utjecaj unutar carskog kruga, te ne govori o krivnji vlastitog oca za pobunu protiv cara. Ulogu igraju i Duke koji ponovno pokušavaju doći do vlasti tako što će uz sebe vezati poput regenta generala u usponu koji je pokazao nevjerojatnu vještinu što diplomatsku, što borbenu, te tako oživjeti vlastitu dinastiju⁹⁰. Činjenica jest da Aleksije priznaje sina Mihaela VII., Konstantina kao vlastitog nasljednika, sve do rođenja svog sina Ivana, koji će vladati kao Ivan II. Čak je i njegova kćer,

⁸⁶COMNENA, *The Alexiad*, 45.

⁸⁷NORWICH, *A Short History of Byzantium*, 247.

⁸⁸1081. godina se uzima kao početak dinastije Komnena, te stoga i kao kraj ovog međuperioda.

⁸⁹TREADGOLD, *A History of Byzantine State and Society*, 611.

⁹⁰COMNENA, *The Alexiad*, 51.

povjesničarka Ana trebala biti Konstantinova žena, no taj brak je odbačen pošto je dinastija Duka izgubila važnost rođenjem porfirogeneta. Svejedno, Aleksije i Konstantin ostaju u dobrim odnosima, kako svi izvori navode, što vjerojatno govori u prilog kako ni Konstantin Duka nije bio pretjerano zainteresiran za vladanje carstvom.

Pred Aleksijem nije bio lagan zadatak, jer je u sljedećem periodu trebao konsolidirati carstvo. S invazijama sa svih strana, praznom blagajnom i vojskama koje su zanemarivane 50ak godina, to je „Herkulijanski zadatak“. Ipak, Aleksije polako, kroz cijeli period svoje vladavine radi sustavno na tome, te uspijeva u tome zadatku. Stoga svakako stoji usporedba Ane Komnene njega s Herkulom za njegovu borbu i nedaće, te velike uložene napore u svladavanju prepreka na putu njegove države i vlasti⁹¹.

2.10 Vanjsko stanje početkom 1080-ih

Bilo kakva carska moć u južnoj Italiji je eliminirana do kraja 1070-ih, te ostaju samo nepovezane enklave. Siciliju i južnu Italiju Normani uspješno ujedinjuju, te ona postaje baza za njihove napade na Albaniju i Solun. Nadalje, Normani pod vodstvom Roberta Giskarda polažu pravo na carski tron ženidbom Robertove kćeri za sina grčkog redovnika koji se predstavio kao Mihael VII. On je na bojnopolju uspio pobijediti Aleksija, te ga natjerati na povlačenje. Od 1081.-1083. Normani se sve više približavaju Carigradu, te je njihova pobjeda sve izglednija⁹². Opsadom Soluna, drugi najvažniji grad carstva je odsječen od ostatka carstva, te je Aleksije sada u vrlo neugodnoj situaciji. Ovo podsjeća na stanje kakvo je zadesilo carstvo za rata s Perzijom i Avarima, gdje je nakon državnog udara i preuzimanja vlasti od strane Heraklija stanje bilo toliko loše da nitko nije htio stupiti na prijestolje, te je Heraklije ostao na tronu unatoč vrlo lošem početku vladavine. Isto je vrijedilo i za Aleksija, koji je uspio iza sebe mobilizirati gotovo sve važne faktore društva, od crkve do visokog plemstva i ono malo vojske što je preostalo. U ovim uvjetima potpunog kaosa, Aleksije i sreća uspijevaju u potpunosti okrenuti stvar po napadače.

S druge strane, u Maloj Aziji, situacija je u ovom trenutku izgubljena. I dok su Bizantinci više puta gubili zapadne provincije, te su u doba bugarske ekspanzije osim same obale u Europi držali samo Carigrad i njegovo zaleđe, nikad nisu izgubili Malu Aziju ili Egejsko more⁹³. Ovo je u tom smislu bila u potpunosti situacija bez presedana. Naime, Turci

⁹¹U Aleksijadi ona koristi brojne reference iz Ilijade i Odiseje te iz života Herkula, odnosno uspoređuje vrlo tešku situaciju u Anatoliji s mukama Herkulovim tokom izvođenja njegovih slavnihih zadataka.

⁹²*Isto*, 90.

⁹³HOLMES, *Basil II and the Governance of Empire-976-1025*, 490.

su donijeli barjak džihada duboko u nekadašnje samo srce carstva, te su čak oformili mornaricu u zapadnim begovinama Male Azije. Ččas, najbitniji turski zapovjednik ovog razdoblja na zapadu Male Azije čak ima carske ambicije, što je bilo bez presedana, pošto je on sam bio musliman⁹⁴.

Nomadski narodi preko Dunava također pokušavaju prijeći Dunav iz više razloga. Stepa postaje aktivnija u ovom periodu, a ruska pustošenja sjevernih crnomorskih prostranstava tjeraju brojna plemena, odnosno bolje rečeno cijele narode stočara da pokušaju prijeći Dunav te tako doći do plodne tračke zemlje gdje bi mogli živjeti u sigurnosti od stepskih uvjeta, te u većem bogatstvu koje pružaju gradovi Tračke nizine.

Armenci i Gruzijci se ponovno osamostaljuju, a Gruzijci do te mjere jačaju da ulaze u svoje zlatno doba. Ovo za Bizant konkretno znači jednostavnu činjenicu, a to je da dodatnih poreza iz kavkaške regije više neće biti. Armenci se šire cijelim nekadašnjim istočnim rubom carstva, te tako depopuliraju samu Armeniju⁹⁵. Posljedica toga su ujedno i smanjene obrambene mogućnosti same Armenije, koja će također kao i Bizant kojemu je ona bila tampon zona osjetiti posljedice ovoga u budućnosti. Također cijeli prostor kojim su Turci prohujali je sada u nekom međuprostoru gdje se za prevlast bore Armenci, Turci, ostaci bizantske administracije, vojske, pa čak i crkve, dok su zapadnoeuropski elementi u ovom trenutku više manje iskorijenjeni iz regije.

Na sjeveru Crnog mora nema nikakvih obavijesti iz Kersona, što će reći kako značajnijih trvenja s Rusima nema, odnosno, to je jedina mirna regija carstva.

Ovo je otprilike vrijeme u kojem Normani, prvenstveno oni, a potom i cijelo Zapadno kršćanstvo otkriva poseban oblik ratovanja, a to je nalet konjice s kopljem pod pazuhom. To je posebno bitno, jer je bizantska vojska u mnogočemu sačuvala falangističku tradiciju Aleksandra Velikog, odnosno srž bizantske vojske čini grčka falanga uz varjaške profesionalne teške pješake, dok je ostatak vojske zapravo sastavljen od svega što su Romeji uspjeli naći u danoj situaciji⁹⁶. Normani s druge strane, a i ne samo Normani, već katolička Europa u cijelosti sve veći naglasak stavlja na tešku konjicu. S jedne strane, sam konj je već izrazito teška životinja, s tim da ratni konji dosežu težine od oko tone, a kad se njemu doda čovjeka u punom oklopu, ispadne respektabilna brojka od oko 1 100 kila, što će reći da je ta

⁹⁴Ččas bitno prelazi okvire ovog rada, te ga stoga samo spominjem kako bi prikazao stanje, ali neću ulaziti dublje u tu temu.

⁹⁵TREADGOLD, *A History of Byzantine State and Society*, 607.

⁹⁶COMNENA, *The Alexiad*, 10.-11.

teška konjica imala efekt udarca automobila. Ta promjena u ratovanju će dodatno otežati ovaj period, jer će Bizant, odnosno bizantski pješački centar biti jedan od prvih testnih subjekata za efikasnost ove nove metode ratovanja.

2.11 Aleksije I. i dinastija Komnena

Utemeljitelj carske dinastije Komnena, Aleksije I.(1058.-1118.) istakao se kao general u borbi prvo protiv Normana na istoku Male Azije u ranim 1070-ima, da bi potom za Botanijata porazio niz protivnika⁹⁷. Aleksije kao general je bio najveća snaga Bizanta u ovom vrlo turbulentnom vremenu, prvenstveno zato što je pristupao bitkama diplomatski, te je tako uspijevao pobjediti i kad je to vojno bilo nemoguće ili gotovo nemoguće. Njegov diplomatski osjećaj vodio ga je nepogrješivo, te je u ranim 1070-im uspijevao okrenuti Turke protiv Normana, Normane protiv Turaka, a sve to je financirao armenskim novcem⁹⁸. Uspjeh je tim impresivniji što je on tada u ranim 20-im godinama.

Iako moderna povijest pokazuje stanoviti zazor od povijesti velikih osoba, treba biti pošten i stvari prikazati u srazmjeru u kojem su one uistinu bile važne. U tom smislu, Aleksije je već kao vojskovođa pokazao da će ukoliko ikad preume diplomatski sustav svoje zemlje postati i daleko učinkovitiji. Ono što je također išlo njemu u prilog jest i to da je on bio pripadnik vojne aristokracije, te je imao vrlo snažnu potporu vojske, koju Duke nisu imali, što je stvaralo od njih mete njihovim vlastitim generalima. Car je mogao vladati samo dok je imao potporu vojske, a najbolje je mogao osigurati tu istu potporu time što je pazio na potrebe vojske i nije ju zapuštao niti je dozvoljavao da se vojska udalji od njega niti on od vojske.

No kao što smo vidjeli s prethodnicima, ponajprije Romanom IV., ali i Botanijatom sama vojska nije bila dovoljna za opstanak na vlasti. Roman je zapravo kao car u početku imao bolji omjer pobjeda nego Aleksije, ali je bio problem što nije imao nekoga tko će ga bespogovorno podržati u samom vrhu vlasti, kao što je to Aleksije imao s cijelim svojim klanom. Tako je Romana, omraženog kod administracije, vojska koja je bila podijeljene odanosti iznevjerila, te mu nitko nije mogao pomoći u trenutku rušenja s vlasti. Aleksije, iako lošije ratne sreće je imao znatno veću potporu unutar civilnih struktura, pogotovo radi njegove majke koja je postala model za plemkinju koju će emulirati visoko carigradsko plemstvo, a koja je bila njegov ključni administrator uz brata Izaka⁹⁹.

⁹⁷*Isto*, knjige prva i druga

⁹⁸*Isto*, 8.-9.

⁹⁹TREADGOLD, *A History of Byzantine State and Society*, 617.

Njegova dinastija pak, iako ratničkog porijekla, prelazi granicu između dvaju frakcija te svojim patronatom nad svim vidovima carstva se nameće kao neizostavan faktor u društvu. Tako će Aleksije biti i čuvar pravovjerja, ali i najveći promicatelj monastičke pobožnosti, iako su samostani često u tihom sukobu s crkvenom hijerarhijom¹⁰⁰. U periodu ovog rada doduše Aleksije se crkvom ne bavi osim kada su u pitanju potrebe vojnih financija, no kada je otklonio egzistencijalnu ugrozu, on je preuzeo aktivnu ulogu u vođenju crkve. Njegova obitelj i uži krug oko obitelji su glavni oslonci njegove vlasti, te on oko sebe skuplja brojne pripadnike vojne aristokracije kroz patronatski sustav gdje tim istim osobama pruža karijere unutar državnog aparata i vojske u zamjenu za osobnu lojalnost¹⁰¹. U tom smislu on carstvo vodi poput proširene obitelji, što je jedan od obilježja svakog sustava koji se temelji na jednom čovjeku. Problem tih sustava je kao što je i bio nakon smrti Bazilija II., ukoliko takav svemogućí nositelj umre bez sposobne zamjene, cijeli sustav se ubrzo ili nađe u opasnosti od kolapsa ili u potpunosti kolapsira.

2.12 Bitka kod Drača 1081.

U ovom izrazito teškom vremenu, Aleksije poseže za apsolutno svim sredstvima koja je imao na raspolaganju. Od potplaćivanja protivnika, do vojnih lukavština, saveza koji se mijenjaju svakodnevno, Aleksije koristi sve varke koje su mu na raspolaganju ne bi li izveo carstvo iz obruča koji se sužuje. Već je u samom dolasku Normana 1081., Aleksije, koji u tom trenutku nije imao flotu obećao Veneciji uz znatnu količinu zlata i dodatne trgovinske ustupke koji su bili dovoljni da mobiliziraju flotu koja je mogla poraziti, te to i jest učinila suparničkoj normanskoj floti¹⁰².

Podno zidina Drača sukobljavaju se trupe carstva s Normanima. Bitku do u detalje opisuje Ana Komnena, od kompozicije suprostavljenih vojska do značaja bitke. Bitka je započela tako što su Normani započeli opsadu grada Drača kojeg je branio general Grgur iz kuće Paleologa. Iako je normanska vojska bila izrazito moćna, jedna od najjačih u Europi, te su iz svojeg iskustva u Italiji izašli kao odlični opsadni taktičari, ipak nisu uspjeli osvojiti Drač jurišom. Naime, Normani su planirali s opsadnim tornjem prići gradu i osvojiti zidine grada, te onda uništiti bizantsku vojsku u samom gradu. Na svojoj strani su imali svakako bolju kvalitetu vojnika, te u početku i numeričku prednost. Izvori javljaju kako je Robert imao na raspolaganju više od 30 000 vojnika, što je ogromna brojka i iskreno nije lako za

¹⁰⁰Michael ANGOLD, *Church and Society Under the Comneni 1081-1261*, 1995., Edinburg 266.

¹⁰¹TREADGOLD, *A History of Byzantine State and Society*, 613.

¹⁰²COMNENA, *The Alexiad*, 71.-72.

povjerovati s obzirom da Normani ne vladaju cijelom Italijom, te novac za toliki broj vojnika nije bilo lako snabdjeti, a pogotovo hranu¹⁰³. Bilo kako bilo, vojska je bila daleko veća od garnizona, te je opsada započela u ljeto 1081. godine. Branitelji su zapravo zrcalili napadačku taktiku, te su kada su napadači napravili opsadni toranj i branitelji napravili isti, samo nešto veći, te su ga dovezli u ravninu s neprijateljskim tornjem. S njega su gađali i uspješno zapalili protivnikov toranj koji je bio beskorisan, jer se nisu mogli spustiti ljudi iz njega. Uništenje tornja je bila katastrofa za napadače, koje je potom napao garnizon pod vodstvom zapovjednika Paleologa dok su bježali iz zapaljanog tornja¹⁰⁴. Žrtve su bile brojne te su neprijateljstva nakratko prestala nakon toga, pošto Normani više nisu imali s čime jurišati na zidine Drača.

U međuvremenu je car skupljao vojsku za obranu Ilirika, odnosno moderne Albanije i sjeverne Grčke. Car nije više imao onoliku bazu za regrutaciju kao što je to bio slučaj prije samo 20ak godina, te je prije no što je uopće krenuo u obranu morao pozvati Turke u pomoć. U principu, do kraja postojanja Bizantskog Carstva carevi će se za potrebe čarkanja i obranu bokova svojih vojski i napad na protivničke bokove služiti sve više turskim lakim konjanicima koji su bili odlični u napadima na vojske s većim udjelom pješaka ili teške konjice. Kada je car stigao u blizinu Drača pozvao je zapovjednika Drača da mu se pridruži što je ovaj odbijao sve dok nije dobio garanciju da ga uistinu zove car u vidu carskog prstena na inspekciju¹⁰⁵. Potom se odazvao sastanku s carem gdje je odlučeno o strategiji.

Mlađi časnici su htjeli izvesti napad na Normane, dok je starija struja bila za sigurniju opciju praćenja normanske vojske. Kompozicijski gledano, teška normanska konjica s jedne strane i izrazito teška pješada s druge nisu imali šanse protiv lake turske konjice i pomoćnih četa carstva, te domaćih poludivljih strijelaca. Paleolog je smatrao kako treba napraviti protuopsadu normanskog kampa gdje bi bilo kakvo napuštanje kampa bilo preopasno za Normane, odnosno onemogućiti im nabavku hrane iz okolice¹⁰⁶. Samim time bi pobjedili neprijatelja bez znatnih žrtava. Pogotovo je računao na povrjedu Robertova ponosa, što bi onda moglo rezultirati ishitrenim potezom istoga. To bi zapravo bila čista pobjeda Bizanta, jer Normani ne bi mogli u napadu nanijeti znatniju štetu ovakvom sastavu bizantske vojske.

¹⁰³*Isto*, 29.

¹⁰⁴*Isto*, 70.

¹⁰⁵*Isto*, 75.

¹⁰⁶*Isto*, 75.

Pobjedila je doduše druga struja, te je odlučeno da će ipak doći do bitke. Obje vojske su bile standardno podijeljene u po tri grupe, lijevo krilo, centar i desno krilo. Opis bitke je pomalo konfuzan, no jasno je kako je bolji dio bizantske vojske, varjaška straža pretrpjela ogromne gubitke, a oni su bili najelitnija pješačka jedinica carstva. Žrtve su svakako bile vrlo visoke na bizantskoj strani, te je vojska u potpunosti rastjerana, dok su Normani imali znatno manje gubitke.

Aleksije je umalo izgubio život u naletu normanske konjice na bizantski centar koji je bio presudan za sam tok bitke. Iako je bio ozlijeđen u bitci, ozljeda nije bila znatna, te je uspio pobjeći od Normana. Iako značajna bitka, Normani ovdje nisu do kraja skršili carske trupe, iako svakako preuzimaju momenat u ovome trenutku. Dodatan problem je što se vođa garnizona, Grgur Paleolog nije uspio vratiti u grad, jer je iz grada potekao u pomoć caru s vlastitim trupama, što je oslabilo obranu grada¹⁰⁷. Grad će kasnije pasti kroz prjevaru u ruke Normana, a potom će uslijediti i gotovo cijela Grčka.

U Carigradu su pak cijelo vrijeme civilnu i vojnu vlast obnašali Aleksijev brat Izak i njihova majka¹⁰⁸. Iako nema vijesti o događanjima u Carigradu, jasno je kako je jedan od elemenata opstanka Aleksije u ovom vrlo nezgodnom trenutku za njega upravo obitelj. Naime, u njima je Aleksije imao ljude kojima je mogao vjerovati, te kojima on i jest vjerovao, a koji ga niti nisu izdao kada je bilo najbitnije. Upravo to, postavljanje pravih ljudi na prave položaje je ono što će karakterizirati režim cijelo vrijeme njegovog postojanja. Dok bi se drugi carevi nakon ovako značajnih gubitaka vratili u neprijateljsku sredinu, Aleksije je ostao na čelu carstva čak i nakon gubitka u ovako značajnoj bitci.

No tu u priču ponovno stupa diplomatski genij Aleksija. Gotovo simultano s bitkom pod Dračem, on komunicira s carem Svetog Rimskog Carstva, odnosno kako ga Ana Komnena zove, kraljem Njemačke, te mu javlja kako je južna Italija zrela za zauzimanje, pošto je Robert u Grčkoj. Nijemci kreću na južnu Italiju iz svojih carskih posjeda na sjeveru, te to tjera Roberta na povratak u Italiju, te tako daje mogućnost Aleksiju da se oporavi. Ovim potezom Aleksije otklanja egzistencijalnu prijetnju svojoj vlasti, te se u Carigradu bavi fiskalnim pitanjem kako snabdjeti dovoljno novca za vojsku. Također on zove apsolutno sve trupe koje su voljne služiti u Carigrad kako bi ih uvježbao za buduće bitke.

¹⁰⁷*Isto*, 81.

¹⁰⁸TREADGOLD, *A History of Byzantine State and Society*, 617.

Dakle, iako je poraz uistinu bio značajan, dugoročno poraz pod Dračem nije nanio ni približnu štetu Aleksiju kao što se to moglo očekivati. Aleksije jest izgubio svoju najbolju pješачku jedinicu u potpunosti pod Dračem, ali žrtve kao što to i jest običaj u srednjevjekovnim bitkama nisu bili ni približno toliko značajne, te je najveća šteta zapravo bila nanešena moralu same vojske. Aleksije je preživio ovaj napad, te je samim time što je preživio i opstao kao car dao novu nadu svima koji su bili voljni služiti te se otpor Normanima nastavlja.

2.13 Rat s Bohemundom

Sin Roberta Giskarda, Bohemund(1054.-1111.), je ostao za Robertom s naputkom da vodi agresivnu kampanju protiv Aleksija i ne da mu se oporavi. No ubrzo se Bohemund našao u vrlo nezgodnoj situaciji gdje je on odvojen od svojih logističkih centara morem, a sve što osvoji bi izgubio čim bi mu se glavna vojska povukla iz osvojenih mjesta. Ukoliko bi ostavio garnizone posvuda, ostao bi bez vojske. Također, njegov krivudavi put kroz carstvo govori o tome da on zapravo nema toliku vojsku koliku mu daje Ana Komnena. Bohemund u bitci može bez problema savladati carevu vojsku, što je on učinio dva puta, oba puta prozrevši Aleksijevu taktiku, moguće i uz pomoć špijuna ili superiornog aparata za prenošenje vojne inteligencije s terena. Naime, Aleksije je u prvoj bitci koju je izgubio u sjevernoj Grčkoj kod Janine(kraj poznat i kao Epir), gdje je iza vojske stavio kola kao pomoć da vojska postane statična i lakše se bori protiv konjice, odnosno stvaranje utvrde na bojištu u trenutku boja, gotovo kao što će raditi Žižka u Husitskim ratovima¹⁰⁹. Bohemund je pak prišao vojsci sa strane te ih jednostavno pomeo s bojišta. No izgleda da sama šteta bitke nije bila pretjerana jer car kod Vardara ulazi u još jednu bitku s Bohemundom.

U drugoj bitci je pokušao otupiti nalet normanske konjice tako što je posuo polje željeznim zvjezdastim preprekama za konje koje su trebale oštetiti, odnosno probiti konjima kopita i tako zbaciti vitezove prije no što se zabiju u rimsku vojsku. U ovoj bitci je Bohemund u potpunosti obišao zamke i ponovno porazio Aleksijevu vojsku¹¹⁰. Nakon ove bitke, Aleksije je zaključio da je nemoguće pobjediti Normane bilo gdje gdje postoji šansa da koriste konjicu. No svejedno, cijelo vrijeme skuplja nove i nove plaćeničke trupe, te diže nove vojske. Dio te

¹⁰⁹COMNENA, *The Alexiad*, 87.

¹¹⁰*Isto*, 88.

vojske je znatan kontigent turske vojske od više tisuća konjanika strijelaca, plaćenika iz seldžučkih država¹¹¹.

To čini uz pomoć prvo svoje obitelji, odnosno vlastitim bogatstvom, a pošto je njega potrošio prelazi i na crkveno bogatstvo. Ovaj čin svakako nije bio bez presedana jer je cijeli niz careva u ovom međurazdoblju posezao za crkvenim novcem, ali nije bio ni pretjerano prihvatljiv, pogotovo u ono vrijeme. Ipak, Aleksije je uz Izakovu pomoć to preživio, jer je imao pouzdanog izvršitelja u svakom trenutku.

Sljedeća bitka je bila 1083. godine podno Larise. Aleksije nije imao ni vojnika ni mogućnosti boriti se „pošteno“, pa je odlučio izvesti varku nad Normanima. Naime, raspolovio je vojsku, te je poslao dio vojske, s carskim obilježjima, kako bi prikazao sebe kao vođu te vojske na Normane¹¹². Nakon što su ih Normani napali, ta vojska se počela povlačiti. Povlačila se u smjeru glavne bizantske vojske koja je čekala u zasjedi na Normane. Ovaj put su uspjeli sakriti se od Normana, jer su ih napali noć prije dok su spremali zasjedu baš iz tog razloga kako Normani opet ne bi bili unaprijed obavješteni o tome koji su planovi carske vojske te s toga opet odnijeli pobjedu nad carstvom.

Krenuvši za bježećim carskim trupama, Normani su u jednom trenutku napadnuti s boka¹¹³. Dio vojske je krenuo obračunati se s napadačem, ali je taj dio sasječen znatno drugačijom taktikom. Bizantinci su se konačno prilagodili svom napadaču, te su teškom kišom projektila zasuli ovaj puta prvenstveno konje, a tek onda jahače na njima¹¹⁴. To je kao posljedicu imalo pokolj normanskih konja, čime su Normani pretvoreni u nezgrapne pješake. Iako su i dalje bili teško oklopljeni, konjanička koplja su znatno kraća od pješačkih, a težina oklopa stvara dužu borbu jako zamornom, te su porazili Normane bez većih problema.

Tako se gotovo momentalno, nakon niza pobjeda bez ikakvog probitka Bohemund našao pod opsadom bizantskih trupa i bez dobrog dijela vlastite vojske. Njegova vojska je uspjela izbjeći bizantskoj vojsci, ali je u tom trenutku normanski moral dosegnuo dno. Normani su se našli u situaciji gotovo opće pobune. Vojska nije plaćena duže vremena, logističko stanje nije bilo dobro, jer su i dalje bili u neprijateljskoj zemlji, te je sada rat atricije počeo uzimati snažan danak nad napadačima. Prvi put od početka njegove vladavine, stvari su počele djelovati optimistično za Bizant i Aleksija. Bohemund se povukao s većinom vojske, a

¹¹¹NORWICH, *A Short History of Byzantium*, 252.

¹¹²COMNENA, *The Alexiad*, 92.

¹¹³Ovdje car koristi normansku taktiku iz prve bitke protiv Normana s ogromnom učinkovitošću.

¹¹⁴COMNENA, *The Alexiad*, 93.

preostali zapovjednici su se ili predali ili su pali pod naletom Venecijanaca koji su vratili Drač Bizantu. Aleksije Veneciji u zahvalu za sudjelovanje u sukobu daje povoljnije uvjete trgovine, te stvara latinsku četvrt u Carigradu¹¹⁵.

2.14 Druga normanska invazija i početak Komnenske restauracije

Robert Giskard je pokušao vratiti osvojeno u Bizantu, te se 1084. vratio na grčke otoke između Italije i Grčke¹¹⁶. No prije no što je invazija mogla započeti on je umro od groznice. S njim je umro i san o osvajanju carstva, te njegov sin Bohemund iako će biti dio bizantske politike kroz Antioh, više nikada neće ugroziti središte carstva. Kao što to biva kod smrti kralja, njegova smrt stvorila sukcesijsku krizu unutar Kraljevstva Dvaju Sicilija, te je sav momentum nestao iz kampanje Normana.

Tako je napokon došlo do mira u balkanskom dijelu carstva, makar za ovo kratko vrijeme. Prestankom normanskih upada možemo početi i govoriti o Komnenskoj restauraciji, borbi jedne moćne obitelji za spas imperije. Iako će trajat stotinjak godina, Komnenska dinastija će sposobnošću svojih članova steći posebno mjesto u proučavanju Bizanta, te će zbog svog znatnijeg otvaranja Zapadu biti jedna od istraženijih dinastija, od koje su istraženiji samo Paleolozi. Manuel Komnen je bio poznat po tome da je izrazito volio zapadnjačke tehnike ratovanja, odnosno viteški nalet, te je emulirao tu tehniku i u vlastite vojske. Ovo je zapravo prvi period u kojem Zapad vojno sustiže Bizant te gdje se Bizant sve više prema Zapadu postavlja kao partner, te ne gleda više s prjezirom na svoje zapadne susjede, iako ih i dalje nazivaju barbarima.

Mir u europskom dijelu carstva oslobađa znatne resurse, koji omogućavaju veći fokus na Malu Aziju i Levant, što će zapravo označiti ostatak vlasti Komnenske dinastije, odnosno sve veći fokus na vraćanje istoka. Naravno, Komneni će braniti svoje carstvo i na zapadu, ponajprije od buđenja manjih entiteta poput srpskih državnica, ali zapadna polovica carstva će biti u tolikoj mjeri pacificirana da će se gotovo cijela vojska moći posvetiti povratku najbitnijih rimskih provincija¹¹⁷.

Ovaj proces će biti popraćen znatnom promjenom carske vojne taktike, koja će iz običnog oportunitizma prijeći u službenu vojnu praksu. Bizant će se naravno oslanjati na

¹¹⁵TREADGOLD, *A History of Byzantine State and Society*, 615.

¹¹⁶*Isto*, 616.

¹¹⁷Iako prvenstveno ratuju na istoku, Bizantinci često ratuju i s Mađarima kojima nerijetko prodiru duboko u južni dio kraljevstva te su im više puta oduzimali Sirmij.

vlastito pješništvo kao centralne vojne jedinice, no sve će više stranaca biti dio bizantskog ratnog stroja. Tako će talijanski gradovi države biti sve bitniji dio bizantske pomorske strategije, iako će do vremena dinastije Angela Bizant imati vrlo moćnu mornaricu. Turci će do samog kraja carstva biti korišteni kao laka konjica. Vikinška varjaška straža će biti središnja pješnička jedinica za borbu prsa o prsa, dok će se za čarkanje koristiti brojni brđani, bilo iz europskog dijela carstva, bilo iz Male Azije, poludivlje trupe koje će biti od upitne borbene kvalitete.

3. O društvenim procesima

3.1 O feudalnom sustavu

Za razliku od gotovo cijele Europe, koja je u ranom srednjem vijeku doživjela znatan diskontinuitet u odnosu na antiku, u Bizantskom Carstvu je antičko nasljedstvo vrlo živo. Tako je Bazilije II. vladao kao kakav antički rimski car, izdavao je pisane zakone koje je provodio, ali nakon slamanja pobuna administrativnog aparata i velikih zemljoposjednika zapravo samo je morao zadovoljiti vojsku za uspješno vladanje, nešto što nije bilo moguće u europskom feudalnom sustavu¹¹⁸. No prije ulaska u bizantski specifikum, prvo ćemo reći što je to feudalni sustav i kako je do njega došlo. Feudalni sustav je u svojoj suštini način delegiranja ovlasti s vladara državne, odnosno glave sustava, na niže razine, što uzrokuje značajnu decentralizaciju unutar sustava¹¹⁹. U prvom redu to su visoki dužnosnici, koje potom slijede sve niži i manje bitni i utjecajni ljudi dok se ne dođe do najnižih, u europskom feudalizmu to su profesionalni vojnici vitezovi, koji iako nisu izrazito bogati, imaju dovoljno sredstava da opreme konja, te se oni mogu boriti za kralja, biskup, grofa, odnosno seniora, tko god taj senior bio. Svaka stepenica u sustavu, do one zadnje, ima svoje posilne koji pomažu toj osobi u zamjenu za zaštitu i patronat. Takav sustav vlasti poznaje osobe seniora, pružatelje zaštite i patronaže, osobe koje imaju veću količinu društvene moći i vazale, osobe koji služe svojim seniorima u zamjenu za zaštitu i osobni probitak. Još je jedna bitna stavka da je feudalni sustav sustav intenzivnog rada gdje kmet, odnosno osoba koja obrađuje zemlju ne duguje novac već rad svoj senioru¹²⁰. Taj rad znači rad na zemlji koju kmet obrađuje, a što senior uzima u vidu udjela od žetve. Ista je osoba mogla biti senior i vazal, te je to često i bio slučaj, odnosno kaptolski kanonik bi bio senior svojim kmetovima, dok bi bio vazal biskupa.

¹¹⁸HOLMES, *Basil II and the Governance of Empire-976-1025*, 40.

¹¹⁹Perry ANDERSON, *Passages From Antiquity to Feudalism*, 1974., London, 147.-148.

¹²⁰*Isto*, 147.-148.

Cijeli kasni srednji vijek vladari će raditi na tome da marginaliziraju moć svojih vazala, kako bi zapravo stvorili centraliziranu državu. No kako je došlo do toga?

U periodu ranog srednjeg vijeka, mnoga plemena dolaze na dotad kompaktnu teritoriju Rimskog Carstva, te oni u dobroj mjeri ruše prijašnju strukturu moći. Naravno, velik broj institucija je ostao sačuvan, dobar dio promijenjen do neprepoznatljivosti, no sve u svemu, potpuno resetiranje sustava nije provedeno kao što se ranije vjerovalo. U tom i takvom stanju lokalni vođe dolaze do sve većeg izražaja, te u potpunosti preuzimaju riječ u lokalnom provođenju politike. Na mjesto dotadašnjih guvernera dolaze kraljevi, koji ne odgovaraju nikome, te stvaraju samostalne političke identitete od rimskih provincija, kojima u velikoj mjeri vladaju u prvoj, patrimonijalnoj fazi kraljevstava gotovo pa neograničeno. Naravno da postoje moralna ograničenja koja proizlaze iz religije, te logistička ograničenja srednjeg vijeka, gdje je car onoliko moćan koliko daleko vidi, no kraljevi su generalno znatno moćniji od guvernera prije njih¹²¹.

No osamostaljenjem regionalnih velikaša, te njihovim povezivanjem uz kralja kroz sustav povlastica kralj, koji u prvom trenutku izlazi kao apsolutni pobjednik u ovoj raspodjeli moći kroz vrijeme zapravo izrazito slabi, kako velikašu uzurpiraju pojedine funkcije u državi. Naravno, bitan dio bogatstva dolazi od zemlje koju im kralj daje na uživanje, ali daleko je važnije za velikaše upravo ta povezanost s kraljem, gdje velikaši mogu obavljati razne poslove za kralja te tako prosperirati, a često i samom kralju vezivati ruke. Tako se kralj od despota koji snagom volje pokreće cijelu državu pretvara u vladara koji je okovan brojnim povlasticama koje mora poštovati kako ne bi bio proglašen tiraninom.

Uz velikaše, podjednako bitan stup srednjovjekovnog feudalnog sustava je i crkva, koja u trenutku slabljenja prvo rimske, a potom i fragmentacije kraljevske vlasti, a pogotovo zbog manjka školovanih kadrova koje kralj ima na raspolaganju u potpunosti monopolizira sve vidove administracije¹²². Uz to, cijelo obrazovanje je u crkvenim rukama, te se crkva nameće kao neizbježna obrazovnodgojna osnova cijelog sustava. O veličini i moći crkve svjedoči i to što je ona jedina globalna institucija u Europi, koja po istim zakonima djeluje i u Škotskoj i u Hrvatskoj i u Švedskoj, te unaprjeđuje na temelju pozitivnih iskustava iz jedne zemlje svoje poslovanje u svim ostalim zemljama gdje je prisutna. Time crkva spaja ogromne

¹²¹Ovo je na predavanju vrlo zorno prikazao profesor Mladen Ančić.

¹²²Margaret DAENESLY, *A History of the Medieval Church*, 1969., London i New York, 59.

prostore te stvara nadstrukturu koja omogućava kraljevima koliku toliku kontrolu nad njihovim zemljama.

U Bizantu je ipak situacija nešto drugačija, pošto odmak od antike nikad nije načinje, kao u ostatku rimskog teritorija, pogotovo je to vidljivo po prežitku administrativnog aparata i svjetovnih učenjaka¹²³. Koliko god to bilo neobično u europskom kontekstu, u Bizantu crkvenjaci ne drže monopol na pisanu riječ, a u polju obrazovanja dominira carska škola, koja odgaja većinu vlastitih kadrova. Ovo ne znači kako crkva nema ogromnu ulogu u školovanju, te u provinciji uloga crkve jest gotovo isključiva, no ipak postoji i alternativa crkvi u smislu obrazovanja. Što se pak administracije tiče, u carstvu je ona u potpunosti u rukama civilnih službenika, iako crkva ima također i u dnevopolitičkim pitanjima velik utjecaj. Posebno se utjecaj crkve povećava u trenutcima velike nestabilnosti, kao što je upravo ovaj period. Tako je upravo prije spominjani Kerularije igrao ulogu postavljača careva, te je igrao bitnu ulogu u svrgavanju i postavljanju careva. No opet, posebnost bizantskog crkvenog modela jest to što nije mogao opstati bez oslanjanja na državu, tako da grčka crkva za svoj opstanak treba postati dovoljno moćan faktor unutar države, a gdje nije bilo prijateljske države, opstala bi tek na marginama društva. To je dobro prikazano poslije pada Carigrada 1204., gdje crkva znatno slabi na globalnoj razini, te se smanjuje na feudalne okvire državica u kojima vlada. Naravno, to ne znači kako je društveno oslabila, crkva društveno postaje u tom periodu moćnija nego ikad prije. S druge strane crkva ostvaruje pozitivan odnos s Osmanlijama, gdje turski sultani vraćaju znatan stupanj konsolidacije brojnim samostanima i crkvi u cjelini po uspostavi Pax Ottomane¹²⁴.

3.2 Posebnosti bizantskog feudalnog tipa

Da ne ostavljam previše prostora spekulaciji, objasnit ću na što točno mislim kada govorim o bizantskoj feudalizaciji. Dakle, kada govorim o feudalizaciji unutar Bizantskog Carstva mislim ponajprije na veliku decentralizaciju vojnog djelovanja. Naravno, tu Komneni nisu prvi, upravo je Heraklijeva decentralizacija i stvaranje malene, ali profesionalne lokalne vojske, tematske vojske, koja će se boriti protiv upada Arapa, a sama neće biti dovoljno velika da ugrozi centralnu vlast jedan vid takve decentralizacije zapovjednog

¹²³Isto, 63.

¹²⁴John Philip THOMAS i Angela CONSTANDINES HERO, *Byzantine Monastic Foundation Documents*, 2000., Washington, 567.

lanca¹²⁵. Naravno da je državni entitet koji se prostire na 2 kontinenta, vlada stotinama otoka i za susjede ima Perziju i talijanske državnice mora imati stanovitu fleksibilnost, te to samo po sebi nije negativno. Ono što jest posebno u periodu prije Komnenske vladavine, a pogotovo tokom iste, jest oslanjanje na velikaške obitelji, predstavnike vojne aristokracije prvenstveno.

No oslanjanje na velikaše u provođenju posla nije ništa novo niti neobično, pošto je to bio modus operandi na europskoj razini, stoga je bolje pitanje koji je model mogao parirati ovom modelu. Za Bazilija II. osnovna jedinica ekonomije je bilo slobodno selo¹²⁶. Iako se carstvo bilo daleko urbanije od ostalih država Europe, s izuzetkom gradova država, naravno, ono je gubitkom Egipta i Sirije izgubilo svoje dijelove s najvećom urbanizacijom. Iako je i ranije, u doba prije arapske invazije, Istok bio urbanizirani, ukupni postotak seoskog stanovništva je i dalje bio znatno viši od urbanog. Niz moćnih careva, Nikefor II., Ivan Cimisk i Bazilije II. su najviše ugroženi bili upravo od moćne vojne aristokracije, iako su i sami bili prvenstveno vojnici i predvodnici iste. Zato je Nikefor započeo sa zakonima kojima je ograničavao moć i samovolju velikaša prema svojim podanicima, a koje je Bazilije II. doveo do ekstrema. Njegovi zakoni su bili toliko sveobuhvatni i na strani zemljoradnika da je prema zadnjem anti-magnatskom zakonu kako ih povjesničari danas zovu velikaš morao platiti razliku između plaćenog i očekivanog poreza za sela koja je on posjedovao. To je zapravo bio snažan mehanizam zaštite od izrabljivanja seljaka koji je omogućavao osiguranje seljacima ukoliko dođe do loših godina, koje nisu bile rijetkost¹²⁷.

Ovi zakoni su mogli funkcionirati samo pod jakim carevima te su za vrijeme nasljednika Bazilija II. nestali, dok Komneni uvode kao novost sustav koji se zove pronioia, odnosno u prijevodu zakup¹²⁸. Država daje zemlju na zakup u pronioju, gdje zakupitelj biva darovan prihodima zemlje u zamjenu za vojnu službu. Pošto je ovo prvi korak u procesu, a carevi su snažni, pronioja se smatra važećom samo za trenutnog zakupca, a ne i njegovu obitelj, te stoga nije decentralizirajuća u toj mjeri. No zbog tektonskog pomaka u bizantskoj politici koji će se dogoditi na početku 13. stoljeća, ne možemo reći bi li se to kasnije s vremenom razvilo u tom smjeru. Razlog za ovakav razvoj događaja je bio jednostavno kako bi se očuvalo carstvo, no on svejedno državu vodi u potpuno suprotnom smjeru od prijašnjeg gdje je država zapravo micala posrednike između cara i choriona, bizantskog sela kao osnovne jedinice regrutacije i plaćanja poreza.

¹²⁵KAZHDAN, *Oxford Dictionary of Byzantium*, 2034.-2035.

¹²⁶HOLMES, *Basil II and the Governance of Empire-976-1025*, 21.

¹²⁷Isto, 22.

¹²⁸KAZHDAN, *Oxford Dictionary of Byzantium*, 1733.

Drugi vrlo bitan izvor prihoda je bilo kupovanje titula¹²⁹. To je bio genijalan mehanizam u trenutku krajnje pogibljivi u kojem se carstvo našlo. Prodavanje titula je zapravo bio vid vezivanja uz cara u situaciji kada car nije mogao nikako drugačiji potplatiti vrlo bitne osobe unutar društva bez čije pomoći bi teško preživio trenutno stanje u društvu te mobilizaciju vanjskih neprijatelja. Problem ovoga je bila inflacija brojnih činovnika, odnosno ne nužno samo činovnika, već nositelja časti generalno, kojima će se morati nekako kompenzirati njihovo financiranje države u trenucima najveće krize. Naravno, spasiti carstvo je svakako bilo bitnije od toga koliko će se zapravo država zadužiti u cijelom tom procesu, te se to sve zajedno opet neće izmaći kontroli dok god će biti snažan vladar na prijestolju. No kao i u Europi, ni u Bizanti feudalizacija nije bila stvar koja se dogodila preko noći, već kumulirana posljedica dugogodišnjeg događanja koje je išlo u smjeru slabljenja centralne vlasti koji završava de facto autonomijom onih predjela koji su službeno i dalje pripadali carstvu. U tom je vidu uzurpacije časti, titula i općenito vlasti u stanovitim područjima država Komnena dosta sličila na svoje europske suvremenike, pogotovo što je više vrijeme odmicalo.

No radi jedne posebnosti bizantske države, fragmentacija moći nikad nije mogla doseći francuski stupanj gdje je gotovo cijela zemlja postala neovisna o Parizu, a to je prvenstveno zbog vrlo moćnog administrativnog aparata. Koliko god da je trošenje novca od strane administrativnog aparata i civilnog dijela uprave dovelo do kraha vojne snage Bizanta što je direktno vodilo u slabljenje same države, gubitka znatnog dijela teritorija, te potom posljedično i do boljeg položaja bogatog pojedinca koji je u zamjenu za novčanu pomoć mogao dobiti od države više nego ikada prije, ipak je ta ista administracija održala jednu vrlo bitnu tradiciju živom, a to je da se carstvo vodi na papiru. A sve što se vodi na papiru je lako provjerljivo, čak i gdje nije cijela populacija pismena, ipak je moguće naći dovoljno pismenih ljudi da svi kojih se to tiče, odnosno koji si to mogu priuštiti, budu i informirani o pitanjima države. Kao direktnu posljedicu preciznog vođenja poslova imamo i tu stanovitu dozu konstantnosti, te administracija u velikoj mjeri drži magnate pod kontrolom kroz mogućnost delegitamacije istih kroz prikaz stvarne carske volje.

3.3 Bizantinci i Turci u Anatoliji

Ovo je definirajući trenutak za Anatoliju, pošto sada Turci počinju naseljavati dotad isključivo bizantsku regiju. Normalno, Anatolija nije bila samo naseljena Grcima naravno, jer

¹²⁹Ovo je zapravo način kreditiranja gdje se za titulu, počasti koje idu uz nju, te prihode daje znatna količina novca unaprijed. Ukoliko Aleksije prestane biti car, onda i sama titula propada, te on tako svoje kreditore veže uz sebe mehanizmom daleko primamljivijim od klasičnog kredita.

uz njih u njoj žive brojni Armenci, ali i nešto Slavena preseljenih tokom ratova s Perzijom i Avarima. Također, prema istoku Anatolije nalazimo i Gruzijce, a u ovom trenutku uz njih još se naseljavaju i Normani i Turci¹³⁰. Kurdi su također prisutni na samom istoku Anatolije. Sami Grci nisu monolitna struktura, pošto je u pitanju ogroman prostor te su i razlike među Grcima tolike da će uslijed nestabilnosti XIII. stoljeća brojne grčke državnice nasljednici gotovo poprimiti i dodatnu etničku komponentu.

Turci u Anatoliju ulaze kao graničari Seldžučkog Carstva, a od zateknute populacije se razlikuju u mnogočemu. Osim onodobno najbitnije vjerske razlike, ekonomski sustav Turaka se bazira na stočarstvu, odnosno oni uzgajaju krda koza i rjeđe ovaca, dok bizantski seljaci obrađuju zemlju. Također Turci nemaju u ovom trenutku veći broj urbane populacije. U vrijeme Bazilija II., smatra se kako Bizant broji oko 19 miliona stanovnika¹³¹, koji su raspoređeni otprilike ravnomjerno u obje polovice carstva. To je ogromna populacija, što će reći kako Turci dolaze na prostor u kojem živi otprilike 10 miliona Bizantinaca. Turska populacija nije niti približno toliko velika, iako njihova populacija odgovara zanimanjima kojima se bave, jer stočarstvo treba veću površinu da bi održalo manji broj ljudi od poljodjelstva.

Turski naseljenici dakle potiskuju svoje bizantske i armenske susjede prema obalama, dok sami preuzimaju unutrašnjost, što im omogućuje lakše napade na bogate obalne gradove. Bizantska mornarica pak omogućuje Bizantincima lakšu obranu vlastitih obalnih gradova, te se tu opet posredstvom geografije povlači nova granica. Sljedećih stotinu godina, Anatolija će biti promjenjiva bojišnica između bizantskih vojsci koje će prodirati u unutrašnjost i križarskih saveznika, te turskog, tada sve više sjedilačkog stanovništva. Također, na granici se počinju miješati 2 svijeta, te kako Turci postaju sedentarni, a bizantsko stanovništvo postaje granično cijeli sustav koji je prije Bizant koristio prema Arapima se sada seli u Anatoliju. Iako je carstvo oslabljeno gubicima u Anatoliji, oni nisu presudni, te Bizant uspijeva nastaviti dalje čak i s turskim ratnicima na nekoliko dana jahanja od glavnog grada.

3.4 Društvo i crkva

Više povjesničara navodi kako je najveći problem Bizanta u cijelom ovom periodu bio nemogućnost iskorištavanja napretka koji je bio gotovo pa neviđen. Proizvodno gledano,

¹³⁰COMNENA, *The Alexiad*, Prva knjiga

¹³¹Angeliki E. LAIOU i Cecile Morrison, *The Byzantine Economy*, 2007., Ujedinjeno Kraljevstvo, Edinburg, 16. str.

Carigrad je bio uistinu dar, jer je to bio velegrad kakvog u Europi nije bilo, a u cijelom Sredozemlju je bilo još 3 grada poput njega. No uz Carigrad, carstvo je imalo više velikih gradova koji su za svoje vrijeme također bili iznadprosječni, a od kojih su neki Solun, Antioh i Cezareja. Gradovi su nastali kada je postignut nivo poljoprivrede koji je omogućio stanovit višak hrane čime je omogućeno određenom broju ljudi mogućnost rada u zanimanjima koja nisu vezana isključivo uz poljoprivredu, ratarstvo i ribolov, odnosno nabavku hrane. Gradovi nastaju kao mjesta trgovine, obrta, umjetnosti..., te što je veći grad, to je više funkcija mogao obnašati. Carigrad je u ovo vrijeme velegrad od nekih 200 000 stanovnika, što svjedoči kako su proizvodni kapaciteti bili ogromni.

Što se tiče same demografije, izbjeglice iz unutrašnjosti Male Azije dolaze na obalu. Dio ostaje pod Seldžucima, no znatan dio bizantske populacije se seli na teritorij kojim i dalje vladaju Bizantinci, te time stvara u prvom trenutku višak radne snage. Ovo služi rastu proizvodnje. Također, troškovi države odlaze u ruke poduzetnika, što dodatno bogati elitu, odnosno stavlja novi novac u cirkulaciju. Jedan od argumenata za raspuštanje vojski u Armeniji i Mezopotamiji je bio i taj da je previše novca napuštalo centralni dio carstva, čime je stvaralo deflaciju novca. U tom je svjetlu politika štednje Bazilija II. bila štetna po ekonomiju carstva, iako je to zapravo upitno. Ako ćemo gledati na ekonomiju kao samodostatan proces, onda svakako, no pitanje je treba li prioretizirati izgradnju novih i ljepših građevina, parkova, crkava i samostana u Konstantinopolju fizičkom opstanku carstva i sigurnosti njegovih građana. Sigurno da je dijeljenje novca širim slojevima olakšalo život stanovništvu, no isto je tako sigurno bilo stanovništvu ugodno živjeti i za Bazilija II. kada je uz pobjedu nad Bugarima znatno smanjeno isplaćivanje poreza zadnjih nekoliko godina njegova života, a opet blagajna nije bila ispražnjena radi toga.

Ovo sve zajedno rezultira sve bogatijim društvom, a sve siromašnijom i nemoćnijom državom¹³². Tako će recimo kada Aleksije dođe na vlast zateći potpuno praznu riznicu, te će prvi sukob s Normanima financirati vlastitim novčanim sredstvima i sredstvima svoje obitelji. Nakon što iskoristi vlastito bogatstvo, a u nemogućnosti s obzirom na situaciju u kojoj se nalazi, kao svježi uzurpator na tronu, njegova obitelj kreće u taljenje crkvenog blaga¹³³. Protiv toga ustaje manji dio svećenstva. Njegov brat Izak izgnaje iz Carigrada sve protivnike politike taljenja crkvenog bogatstva u zlatne poluge za treniranje vojske¹³⁴.

¹³²TREADGOLD, *A History of Byzantine State and Society*, 583.

¹³³COMNENA, *The Alexiad*, 84.

¹³⁴*Isto*, 84.

No u trenutku mrvljenja carska vlasti i sve većeg slabljenja autoriteta cara, dolazi kao po pravilu do jačanja crkve. Naime, kao i ranije pri padu rimske uprave na Zapadu, sada također u političkom vakuumu i nejasnoći sve važniju ulogu unutar društva igra crkva. Tako Kerularije postavlja i ruši careve s neviđenom snagom, sve dok njega samog ne natjera na povlačenje car Izak I. Komnen. Također u stanju gdje car i njegova administracija nisu u mogućnosti pružiti vodstvo običnim ljudima, to sve više i sve odlučnije čini upravo crkva, koja postaje snažan stup identiteta.

Dodatan prilog tezi o jačanju crkve jest i kadroviranje užeg kruga visokog državnog aparata oko Mihaela VII., naime metropolit Ivan od Sidona je bio njegov glavni ministar, a blagajnik, odnosno *sekularios*, je bio metropolit Mihael od Neocezareje¹³⁵. Doduše, poznato je da je Mihael izrazito nagnjao crkvi, ali na ove pozicije je mogao postaviti bilo koga iz vlastite obitelji Duka, koja se izrazito trudila da ga postavi na tron. Ipak, čak će i Mihael doći u stanovit sukob s crkvom u usponu, te će patrijarh Zifilin biti biran upravo radi toga što nije bio sklon svjetovnim stvarima na kraju obaviti obred postavljanja Nikefora III. za cara s Mihaelom još uvijek na carskom tronu.

Kod bizantske crkve postoji dodatan specifikum, a to je samostanska samostalnost. Svakako je iznenađujuće iz katoličke perspektive inzistiranje kod stvaranja samostana kao je ključno da samostan ostane neovisan o crkvenoj hijerarhiji, a provođenje ovoga cilja se često ostavljalo na brigu moćnom karističaru ili opatu samostana. Ako je samostan imao svog patrona, nerijetko se moglo dogoditi, ponajprije u ovom period posvemašnje nesigurnosti da samostan preraste iz vjerske institucije u pravu gospodarsku jedinicu. Tako imamo samostan o kojem sam ranije radio rad, Samostan Svetog Ivana Teologa na Patmu koji upravo 1080-ih stvara veliku trgovačku flotu od 10ak brodova kako bi zaštitio otok od turskih pljačkaša¹³⁶. Uz vrlo veliku flotu, ovaj samostan je izgrađen tako da glavna građevina nalikuje na tvrđu, a cijelo samostansko naselje je u potpunosti ograđeno palisadama, te je zapravo napravljena utvrda od otoka. Pošto su otoci na grčkoj obali, slični onima na hrvatskoj, odnosno vrlo mali, često s jednim ili niti jednim izvorom vode, te osim ribe bez izvora hrane, ovaj samostan nije bilo moguće osvojiti opsadom iz logističke perspektive. Opati samostana su vrijedno kod svake nove carske inauguracije slali pisma carevima gdje su molili za produženje povlastica koje su dobivali, te su tako stvorili oblik gospodarska vrlo sličan samostanima Zapadne Europe.

¹³⁵ATTAILATES, *The History*, 327.

¹³⁶THOMAS i CONSTANDINES-HERO, *Byzantine Monastic Foundation Documents*, 567.

Ova dihotomija između redovništva i samostana i crkve i crkvene hijerarhije je poslužila Komnenskoj dinastiji pri Aleksijevom udaru. Kad je Aleksije srušio Botanijata, te uz to nanio određenu štetu sa svojom vojskom samom gradu, partijarh ga je pozvao na odgovornost. Aleksije u trenutku preuzimanja vlasti kao uzurpator s nedovoljnom legitimnosti prihvaća kaznu od cara, prema Ani Komneni čak i drage volje.

Može se komotno reći kako je iako je stanje po državu bilo poprilično nepovoljno, te iako su se protiv bizantske države pokrenuli brojni i moćni neprijatelji, začudo unutar Bizanta stanovništvo prolazi kroz relativno dobro razdoblje. Naravno, u ratom opustošenim područjima život nije bio ugodan, bila to Bugarska i Epir ili Mala Azija, no svejedno, ovo razdoblje nikako nije razdoblje depresije. Velik broj povjesničara koji pišu i rade u ovom periodu govori o vrlo bogatoj političkoj klimi koja ih uzdržava. Što se crkve tiče, iako je jača nego što je bila u prijašnjim periodima, ona nikako nije samostalna od carske vlasti. Svejedno, car je mogao samo toliko napraviti protiv službene volje crkve, te je za efektivno vladanje svakako trebao privole ove druge najmoćnije institucije društva.

3.5 Odnos povijesti velikih ljudi i inertan sustav

Fokus ovog rada je svakako na političkoj povijesti, te na procesima koji oblikuju društvo prvenstveno odozgo. Iako je politička povijest danas manje popularna nego ikad, smatram kako samo uspomoć paradigmi političke povijesti, odnosno mjesta izrazito sposobnog i moćnog pojedinca unutar sustava mogu objasniti uspjeh preustroja sustava te preživaljvanje istoga. Povijest velikih ljudi tumači kako su pojedinci, zbog svoje karizme, sposobnosti, volje za samožrtvovanjem itd., glavni akteri povijesti te kako oni stoje ili iza preustroja ili očuvanja stanja, odnosno oni su odgovorni za najradikalnije promjene u društvu, odnosno očuvanje gotovo neodrživih stanja. Idejni tvorac ove teorije je škotski filozof Thomas Carlyle¹³⁷, iako njegova teorija ima i političko naličje u koje neću ulaziti¹³⁸.

Naravno, niti jedna teorija nije primjenjiva u potpunosti kao adekvatno objašnjenje zašto se tijek povijesti odigrao na upravo taj način na koji jest, no nakon detaljnog razmišljanja, najbolje upotpunjuje sliku upravo ovaj vid objašnjenja. Naime, iz svega je očito kako će osoba koja će spasiti Bizantsko Carstvo morati biti predana upravo tome cilju. No,

¹³⁷Ova teorija je iznesena u njegovim javnim nastupima koje je kasnije pretočio u knjigu *On Heroes, Hero Worship and the Heroic History*.

¹³⁸Ja ne mislim kako je pojedinac veći od sustava, niti kako je to moguće u kompleksnim birokratskim sustavima, koliko god taj pojedinac bio moćan. Čan ni Bazilije II. nije bio veći od svog sustava, već je samo bio najbitniji među kotačićima.

spašavanje Bizantskog Carstva je bilo moguće kako smo vidjeli iz primjera nekoliko careva koji nisu uspjeli u toj nakani, jedino ako se zadovolje interesi svih bitnih frakcija koje su držale vlast, odnosno kontrolu sustava. Naravno, udovoljavanje interesima frakcija je bilo nužan, ali ne i dovoljan uvjet za ostajanje na čelu carstvu. Uz pametnu politiku prema unutra, car je morao voditi i sposobnu vanjsku politiku.

I tu je opet ključan upravo Aleksije I. Komnen, jer on je taj koji je uspio. On se nametnuo kao energičan vladar koji je protiv Normana upotrijebio sve što je imao, te je na kraju spletom taktika uspio pobjediti moćne Normane i natjerati ih na povlačenje. On je kroz varku često uspio natjerati bizantske protivnike na međusobne okršaje koji bi na kraju rezultirali daleko održivijom situacijom za Bizant. Nije vladao sam, te je imao cijeli aparat ljudi koji su pod njim omogućavali njegovim politikama funkcioniranje, no on je inteligentno delegirao upravo tim ljudima ovlasti, te ga oni nisu izdali. Njegova vladavina je dakle bila pametno odmjereno delegiranje ovlasti lojalnim pojedincima kao što su bili njegov brat i majka, kupovina saveznika gdje nije bilo rodbinskog interesa, te vezivanje bogatijih slojeva uz sebe titulama koje im se neće isplatiti ako on padne.

Tako da tajnu za uspješno vladanje ovim sustavom možemo staviti na pola puta između velikog pojedinca i sustava, odnosno, sustavom je mogao ovladati samo pojedinac izrazitih diplomatskih i vojnih sposobnosti, koji je bio u stanju zauzdati sustav do te mjere da i dalje sustav bude efikasan. Dakle, trebalo je naći vrlo balansiran pristup i održiv put. To nije bilo lako, pogotovo s obzirom na mijenjajuću paradigmu u društvenim odnosima gdje su crkva i vojska grabili prema tome da učine carsku osobu taocem vlastite moći.

3.6 O dinastijama i legitimnosti

U antičko doba, Rimsko Carstvo nikada uistinu nije bila dinastička država, te je dinastički prijelaz, posvajanje najboljeg kandidata ili jednostavna borba za vlast jednostavno bilo dana činjenica oko koje se naravno žustro debatiralo, ali koja nije imala težinu koju će s vremenom dobiti. No prihvaćanje kršćanstva i njegove filozofije, vezivanje uloge prvosvećenika uz care, te obranu božjeg poretka na zemlji, je od legitimne carske dinastije stvorilo osnovu prosperiteta na zemlji. U toj i takvoj situaciji dinastija je do 11. stoljeća postala sama srž carstva, a dinastička politika određuje carsku politiku, te dvoje u bitnome postaje takoreći jedno.

U doba Heraklija recimo ili u bližem periodu pri začetku Makedonske dinastije, najobičniji hrvač i carski sluga je preuzeo vlast u carstvu ubivši nesretnog cara Mihaela III., te je tako stvorio vlastitu dinastiju iz ničega¹³⁹. On jest zadržao Mihaelovu suprugu, no on je bez plemenitog porijekla ubio cara i preživio je politički svijet koji ga je okruživao te je stvorio dinastiju koja će dati najmoćnije careve od vladavine Heraklija.

S druge pak strane, nekih 200 godina od njegovog stupanja na vlast, tokom cijelog međuperioda, carstvom vlada dinastija Duka. Koliko god uzurpacija bila, kako god one pogađaju carstvo, dinastija je sigurna. U trenutku pada cara koji nije iz njihove dinastije, ukoliko je Duka dovoljno star, on preuzima vlast. Odnosno, dogodio se stanoviti odmak, gdje nije više dovoljno ubiti prethodnog cara i preuzeti njegovu vlast, već se vlada „u korist“ cara, odnosno kao njegov regent i zaštitnik. Ova situacija održava promjenu svijesti gdje carska osoba više nije prvi među jednakima nego je on od Boga odabran kako bi vladao nad odabranim narodom.

Iako Psel govori kako su vojska, senat i narod tri stupa na kojima počiva carstvo, pitanje je koliko je to bila istina u očima suvremenika. Koliko ih je gledalo u senat kao u istinski centralnu figuru, te koliko je uopće narod, osim stanovnika Konstantinopolja, koji uistinu jesu rušili careve u neredima uopće imao riječ u tome kako je vladano. Svakako se slažem s onim dijelom da je vojska noga na kojoj počiva carstvo, no ovdje bih mnogo više dodao cara, barem s pozicije naknadne pameti. Koliko je bitna carska osoba govori nam i podatak kako je u trenutku kada je zlata više nego ikada, te je populacijski carstvo u vrlo dobroj situaciji, ipak prisutna kriza zato što car nije dorastao problemu. U sustavu gdje je riječ jednog čovjeka toliko bitna, jasno je kako je o karakteristikama cara ovisilo koliko će dobro podanici živjeti.

No kako točno car dolazi na vlast? Mnogi su carevi proglašeni carevima od strane vojske. S druge strane postoji jedan vrlo bitan segment carevanja, odnosno početka istog koji je legitimacijski najbitniji, a to je krunidba u Aja Sofiji od strane patrijarha. Ovim činom građanin postaje car, bio on porfirogenet ili ne, dok ga patrijarh ne pomaže za cara, on to nije. Ovo je izrazito bitno, jer govori kako vlast u Bizantu ovisi i o još jednoj nozi, koja je ovdje izostavljena, a to je crkva. Car je morao biti u dobrim odnosima sa crkvom jer je ovisio o istoj za dugoročno uspješno vladavinu, koliko je i patrijarh ovisio o njemu. Očito je da je car imao

¹³⁹TREADGOLD, *A History of Byzantine State and Society*, 465.-66.

snažnije mehanizme od patrijarha i mogao ga je smijeniti, no ipak ići protiv senata ili crkve pretjerano nasilno bi značilo samo jedno, a to je tiranija¹⁴⁰.

Pitanje legitimnosti nije moguće zatvoriti i bez delegitimacije. Legitimacija je zapravo dokazivanje zašto nešto treba, u ovom smislu, je to pravo na vladanje. Car se legitimira tako što brani granice carstva, omogućuje svojim podanicima da prosperiraju, brani vjeru od krivovjerja... Što bi u tom slučaju bilo loše vladanje? Loše vladanje bi bila tiranija. Svi izvori spominju tiraniju, kako bi delegitimirali ovog ili onog cara najčešće jer se loše ponio prema njihovom zaštitniku ili kandidatu u visokoj politici. Tiranija je pretjerano oporezivanje, loše odnošenje prema crkvi ili oduzimanje sloboda velikašima¹⁴¹. U tom smislu, trebalo je hodati na tankoj liniji, pogotovo u Aleksijevom slučaju, između spašavanja carstva i njegove dobrobiti i toga da ne ispadne tiranin u očima onih koji imaju resurse koji mu trebaju za spas carstva, a koji ih svojevrijedno ne žele predati kako bi se carstvo očuvalo.

Legitiman je bio dakle onaj car kojeg je prihvatila crkva ili koji je mogao dovoljno promijeniti vodstvo crkvo da ga ista prihvati, a da pritom ne padne pod osudom tiranije. Isto je moralo biti i s vojnom aristokracijom koja je uz mogućnost pasivnog neprihvatanja imala i opciju napada na cara i smjenu istoga vojnim putem. Tu je još i svjetina, koja je doduše prije bila instrument u rukama prvenstveno crkve i administrativne frakcije, prije nego vlastiti čimbenik ili u savezu s vojnom aristokracijom.

Zaključak

Stanje u Bizantu u vremenu od 1061.-1081. je uistinu bilo kaotično. Neprijatelji su se skupili sa svih strana carstva, te su simultano pritiskali ne bi li uzeli što je moguće više zemlje u stanju pomutnje. S druge strane u isto vrijeme su bješnjeli unutrašnji nemiri, a u svemu tome su vojske zapuštene do točke očaja. Novca je do samog kraja 1060-ih bilo za brojne projekte unutar Carigrada, no ne za vojsku koja je mogla održati neprijatelja na odstojanju. Bilo je očito kako je potrebno nešto promijeniti kako bi se preokrenula loša sreća koju je carstvo trpilo.

Crkva će u ovom vremenu rasti u svom značaju, te će do kraja perioda patrijarski steći znatnu samostalnost. Iako carevi i dalje smjenjuju patrijarhe jednom kada postanu dovoljno čvrsti na svom položaju, neobičnost je ta da i patrijarski smjenjuju careve. Car je po definiciji

¹⁴⁰Komnena više puta spominje Tiraniju, kao i Psel isto. Tiranija je imala efekat delegitimacije političkih protivnika.

¹⁴¹Cimisk tako Nikefora II. optužuje za tiraniju prije no što ga brutalno ubija u njegovoj spavaćoj sobi.

branitelj pravovjerja, no u tom polju cijeli niz moćnih vođa crkve počinje bacati svoj izazov carevima. Također iako je gubitak teritorija značio i za crkvu gubitak prihoda, ona gubi daleko manje od carstva u ovom trenutku, a suzbijanje većeg broja metropolita na manji prostor znači i veći broj visoko obrazovanih i moćnih crkvenih dužnosnika u samom centru carstva, što dodatno pojačava redove crkvene hijerarhije.

Redovništvo, barem od ikonoklastičkih nemira stanovito odvojeno od crkve, također igra znatnu ulogu u društvu. Za razliku od patrijarha doduše, samostanska uloga nije nužno bitnija nego prije upravo iz razloga što su redovnici miljenici bizantske elite koja gradi samostane kao dokaz vlastitog prestiža. Nebitno jesu li pripadnici vojne aristokracije ili državnog aparata, svi bogati bizantski građani sudjeluju u gradnji i darivanju samostana, a oni najbogatiji grade najvelebnije koji i danas funkcioniraju i plijene svojim impozantnim izgledom. Na kraju krajeva, kada bi iz bilo kojeg razloga pobjeđena strana morala birati gdje će se povući iz svjetovnih poslova, najsigurniji odabir je bio u samostan.

S obzirom na to da je najveća prijetnja carstvu bila tursko-normanska invazija s istoka i zapada u gotovo isto vrijeme, bilo je očito kako će ju moći spriječiti samo car koji će biti u odličnim odnosima s vojnom aristokracijom, odnosno njihov član. No to nije bilo dovoljno, kao što su pokazali primjeri Nikefora III. i Izaka I. Kandidat koji će preuzeti vlast je trebao biti dovoljno politički vješt da umiri obje frakcije, dobije pristanak crkve, te si osigura sigurno zaleđe u glavnom gradu, a sve to u isto vrijeme dok brani teritorij od invazije. Energija potrebna za taj posao će biti ogromna, te će proći 20ak godina dok se ne nađe pravi čovjek za taj posao. Bilo je očito da su bizantski resursi ogromni i ako se dobro rasporede i više nego dovoljni za obranu, pogotovo diplomatski potencijal vrlo snažne pozicije koju je Bizant imao, što je Aleksije uspješno iskoristio zaradivši sebi i svojoj dinastiji krunu.

Dakle samo je vladar koji je mogao pomiriti svoje podanike mogao i efektivno braniti i dalje teritorijalno vrlo veliko carstvo. S jedne strane oslanjanjem na pronaju za jeftinije vojnike, s druge strane na usluge brojnih stranaca, kao nekoć davno na federate, Bizant se vratio s ruba propasti. Naravno da oslanjanje na strance ima svojih opasnosti, inflacija titula može stvoriti pomutnju unutar države oko toga tko je senior, a tko vazal, no za trenutak opasnost je minula s protjerivanjem Normana iz zemlje. Turci su doduše ostali na samoj zapadnoj obali Male Azije, no Aleksije je već u ovom trenutku razmišljao o tome kako se obračunati s njima. Odgovor Romeja na tursku opasnost bit će obraćanje svojim zapadnim rođacima prvenstveno u Italiji, odnosno papi u Rimu. Iz molbe za vojnom pomoći zapadnim

kršćanima od strane istočnih započeti će križarski pohodi, epohalni događaj koji će za posljedicu imati gotovo potpuno oslobođenje Anatolije koje Bizant neće iskoristiti, te na kraju i samo rušenje carstva kroz osvajanje Carigrada. Križari će u svom naletu otjerati Turke u dubine Male Azije i tako vratiti carstvu znatne provincije. Odnos križara i Bizanta će biti izrazito dvojak s mnogo nespretne komunikacije kao što obično biva pri sudaru svjetova.

Kao što to obično biva, lagodno vrijeme je stvorilo uvjete u kojima su na carski položaj došli ljudi koji nisu bili u stanju dovoljno dobro voditi državu, te su kroz duži period uspjeli srozati Bizant gotovo do razine na kojoj je bio za najgorih arapskih osvajanja. Ovaj niz loše sreće je prekinuo Aleksije koji je utemeljio dinastiju Komnena, koja će od 1081. pa sve do 1180. voditi Bizant više manje bez većih pogrešaka skoro do potpune restauracije.

4.0 Popis literature

1. Alexander P. KAZHDAN, *Oxford Dictionary of Byzantium*, 1991., New York
2. Charles BERBER i David JENKINS, *Reading Michael Psellos*, 2006., Boston
3. Michael ATTAILATES, *The History*, 2012., London, preveli Anthony KALDELLIS i Dimitris KRALLIS
4. Catherine HOLMES, *Basil II and the Governance of Empire-976-1025*, 2005., Oxford
6. Warren TREADGOLD, *A History of Byzantine State and Society*, 1997., Stanford
7. Michael ANGOLD, *The Byzantine Aristocracy IX-XIII Century*, 1984
8. Michael PSELLOS, *Chronographia* , Internet Medieval Source Book, uredio Paul Hallsal, 1991.
9. John Julius NORWICH, *A Short History of Byzantium*, 1998., York
10. A. A. VASILIEV, *History of the Byzantine Empire*
11. Anna COMNENA, *The Alexiad*, prevela Elizabeth A.S. Daves, *The Alexiad*, 2000., Ontario
12. Perry ANDERSON, *Passages From Antiquity to Feudalism*, 1974., London
13. Margaret DAENESLY, *A History of the Medieval Church*, 1969., London i New York
14. John Philip THOMAS i Angela CONSTANDINES HERO, *Byzantine Monastic Foundation Documents*, 2000., Washington
15. Michael ANGOLD, *Church and Society Under the Comneni 1081-1261*, 1995., Edinburg
16. Angeliki E. LAIOU i Cecile Morrison, *The Byzantine Economy*, 2007., Edinburg

